

III. Češi a Němci do konce druhé světové války

A. Multietnická společnost v éře novodobého nacionalismu (1848–1938)

K oblíbeným sporům mezi Čechy a po válce vysídlenými Němci patří otázka, kdy to vlastně začalo – tedy, kdy se stala základní chyba, na niž se všechny další již jen logicky nabalovaly a jejímž vyvrcholením byl definitivní rozhod obou jazykových společenství utvářejících ve vzájemném sepětí po staletí dějiny českých zemí. Jedná se pochopitelně o otázku nesmyslnou, protože každý historický děj má své příčiny v čase, jenž mu předchází. Pokud ale přece jen chceme stanovit nějaké období, v němž se charakter soužití jednotlivých skupin obyvatel českých zemí proměnil s dříve nebývalou dynamikou, musíme cestovat proti proudu času až do poloviny 19. století. Nejpozději v souvislosti s revolucí v letech 1848/49 se přinejmenším ve střední Evropě objevují na politickém kolbišti s plnou silou společně s emancipačními občanskými požadavky nacionálně motivované plány a projekty. Národ jako společenství jazyka, případně krve, tedy národ ve svém organickém, etnickém, kulturním (a nikoli již jen tradičním zemském nebo naopak moderním politickém) výměru, se definitivně stává významnou kolektivní identitou, krystalizačním jádrem, okolo něž se v této geografické oblasti nadále budou tvořit velké dějiny. I stručné vyprávění o tom, co předcházelo dějům, jež jsou prostřednictvím dokumentů zachyceny v této edici, proto musí mít svůj počátek právě v polovině 19. století.*

A1. Konec světa malých struktur

V druhé polovině 18. a v první polovině 19. století se postupně v celé západní a střední Evropě rozkládají tradiční feudální pospolitosti. Životní svět většiny lidí přestává být osudově předurčen hierarchickými vazbami v rámci panství, stavů, případně církví. Změny přicházejí různou rychlostí „zdola“, tedy formou revolucí, nebo „shora“, reformami absolutistických vlád – ale šíří se nezadržitelně po celé Evropě. Jsou dány zejména dříve nevídanou mobilitou a možnostmi efektivnějšího využití lidské práce. Elity v řadě zemí si uvědomují, že tyto možnosti se dají skutečně využít jedině tehdy, dostane-li se poddaným alespoň nějakého vzdělání. To ovšem pochopitelně člověka nezhodnocuje pouze jako pracovní sílu, stimuluje rovněž ambice podílet se na veřejných záležitostech. Vznikají stále spojitější ekonomické prostory, ale také společnost, která si sama sebe jako celek uvědomuje a která se postupně začíná dožadovat podílu na moci. Zvolna, ale nekompromisně se rozpadá dřívější svět malých, navzájem do značné míry izolovaných sociálních struktur, rozkládají se také tradiční a dříve nezpochybňované hierarchie. Z poddaných se stávají občané. I když moc spočívá ve většině evropských zemí přinejmenším do

* V následujícím výkladu se v poznámkách pod čarou zpravidla odkazuje pouze na literaturu zabývající se blíže určitými speciálními aspekty dané problematiky. Na konci jednotlivých kapitol se nachází přehled většinou standardních děl a edic dokumentů, které mohou být doporučeny k dalšímu studiu probíraných tematik.

poloviny 19. století v rukou úzké sociální vrstvy, základy demokratizace, občanství a veřejného prostoru v nejširším slova smyslu jsou položeny právě během století, jež předchází celoevropské revoluční spirále roku 1848. Nabourání tradiční pospolitosti a po staletí platných jistot se jen těžko mohlo obejít bez hledání nových forem identity. Skutečnost, že se tou určující stala představa etnické pospolitosti, nebyla dílem náhody. Nešlo ani o konstrukt, který by byl nezávislý na sociálních předpokladech.¹ S rolí vzdělání a náročnějšími požadavky na pracovní sílu, stejně jako s rozšiřováním úřednického aparátu modernizujících se států, pochopitelně prudce stoupala úloha jazyka jakožto prostředku komunikace. Ve spojitých státních a ekonomických prostorech tak muselo dříve či později dojít k jakémusi konkurenčnímu boji jednotlivých jazykových skupin, a to zejména tam, kde jazykové oblasti nebyly jasněji geograficky odděleny a kde byly spíše vyjádřením rozdílného sociálního statusu.² Bylo jen otázkou času, kdy, jakou formou a prostřednictvím jakých aktérů se z kulturní a jazykové identity, částí společnosti prožívané již v dřívějších dobách, stane politická agenda.

Co tento celoevropský trend znamenal pro české země? Přinejmenším v západní části habsburské monarchie se v důsledku absolutistické modernizační politiky stala němčina dominantním jazykem, jehož znalost byla nezbytnou podmínkou individuálního sociálního vzestupu. Aniž by tento trend nutně musel mít nacionální příčiny, byla v jeho důsledku existence ostatních jazykových skupin v akutním ohrožení – a to právě v době, kdy se obyvatelstvo, v důsledku téže absolutistické modernizace, nacházelo ve výše popsaném přechodu od tradiční pospolitosti k moderní společnosti. Je proto vcelku logické, že se pro tyto ohrožené skupiny stala jejich jazykem definovaná identita v poměrně krátké době z předmětu kulturního, vědeckého a historického zájmu sociální a politickou otázkou. Navzdory časovému předstihu moderního německého nacionalismu před nacionalismem českým to v českých zemích byly právě ambice a strategie česky mluvících elit, které zahájily celkovou proměnu zdejší společnosti a ústředních identit, na nichž stavěla svoji existenci. Požadavky, aby Čechům³ bylo umožněno pronikat do vyšších sociálních pater, aniž by přitom museli podléhat germanizačnímu tlaku, začali předsta-

1 O míře voluntarismu, nebo naopak ekonomické a sociální předurčenosti vzniku moderních národů, se vede spor již od konce 19. století. Vyhnané „konstruktivistické“ pojetí zastává např. Benedict Anderson (ANDERSON, Benedict R.: *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008), ekonomickou předurčenost pochopitelně zdůrazňují marxističtí autoři jako Eric Hobsbawm (HOBSBAWM, Eric J.: *Národy a nacionalismus od roku 1780: Program, mýtus, realita*. Brno 2000). Zřejmě nejrozpracovanější koncepci kombinující sociální předpoklady a různé strategie jednání společenských elit, jež určovaly podobu emancipace moderních národů, předložil ve svých pracích Miroslav Hroch (srv. např. HROCH, Miroslav: *Die Vorkämpfer der Nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Praha 1968, TÝŽ: *Na prahu národní existence: Touha a skutečnost*. Praha 1999; TÝŽ: *V národním zájmu: Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1996). Nejdůležitější statě významných autorů analyzujících vznik moderních národů viz také TÝŽ (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus: Čítanka textů*. Praha 2003.

2 Koncept etnické (jazykové) pospolitosti se neprosadil všude ve stejné míře. Např. Švýcarsko je příkladem moderního státu, v němž etnicita nehrála žádnou roli. To však mělo vcelku pochopitelné příčiny, jež spočívaly v přinejmenším částečném zachování „světa malých struktur“ a s ním i tradičních regionálních (kantonálních) identit. Tam, kde se existující státní útvary do značné míry překrývaly s jazykovou oblastí a tudíž i „etnickou“ komunitou (např. Francie, Nizozemí), hrál etnický nacionalismus pochopitelně omezenou roli, protože bylo možné bez větších obtíží zdůrazňovat identitu státní a politickou. Stejně jako v případě Švýcarska se navíc u takových státních útvarů (Francie, Velká Británie, Portugalsko a další) politický národ konstituoval ještě před rozmachem etnického nacionalismu v Evropě. V soustátních obývaných více jazykovými skupinami, jež během 19. století začaly soupeřit o možnost sociálního vzestupu i ovládnutí veřejného prostoru, se etnicita naopak stala zásadní kategorií. To vedlo historickou vědu k rozlišování „západního“ politického národa a středoevropského národa v etnickém, organickém pojetí. Toto rozlišování je ovšem pouze ideálnětypické a neznamena, že by se etnický nacionalismus v západní Evropě nevyskytoval. K tomu viz také např. HROCH, Miroslav (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus*.

3 Zejména pro první polovinu 19. století je třeba odlišovat pojmy Češi a Němci od česky a německy mluvícího obyvatelstva. Podrobněji k tomu viz dále v textu.

vitelé české inteligence artikulovat od třicátých let 19. století. Poměrně brzy také pochopili, že k úspěchu potřebují radikálně rozšířit sociální základnu, o níž by se mohli opřít. Součástí organizovaných skupin uvědomělých Čechů se již během třicátých let stávali kupci nebo řemeslníci a vzímající se národní hnutí začalo s ohledem na tyto sociální vrstvy formulovat i svůj politický a ekonomický program. Ten tudíž musel mít emancipační, obecně demokratizační náboj. Osвобоzení od přežívajících vrchnostenských privilegií a cechovních omezení v sobě z hlediska těchto kruhů mělo jasný nacionální, protiněmecký náboj.

Německy mluvící obyvatelstvo českých zemí dlouho mělo o poznání méně motivací k jasnějšímu nacionálnímu vymezení. Zemská identita, na jejímž základě se vymezovalo vůči okolnímu německému světu, je v kombinaci s dominancí němčiny v habsburském soustátí dlouho uspokojovala. Změnu přinesly těsně před revolucí roku 1848 – vedle liberálního hnutí za německé národní sjednocení – právě až české národní ambice. V této fázi tak Němci v českých zemích v podstatě přejímají české argumenty hovořící o jedné zemi obývané dvěma národy.⁴ Během revoluce sice liberální Němci i Češi společně požadují širší občanská práva a konstituční vládu, nároky českého Národního výboru jsou ale již natolik národně zabarvené, že nemohou být pro Němce přijatelné – stejně jako české elity nemohou přijmout „pozvání“ do německého frankfurtského parlamentu. Němečtí měšťtí liberálové proto zakládají v Praze Konstitutioneller Verein (Konstituční spolek), který je v nacionální opozici proti českému Národnímu výboru a propaguje připojení českých Němců k Němcům z ostatních „německých“ států. Ve Vídni pak vzniká Verein der Deutschen aus Böhmen, Mähren und Schlesien zur Aufrechterhaltung ihrer Nationalität (Spolek Němců z Čech, Moravy a Slezska pro udržení jejich národnosti), který protestoval proti jakémukoliv zvětšování autonomie českých zemí a proti zavádění češtiny jako vyučovacího jazyka ve středním a vyšším školství. Němci z českých zemí začínají pocítovat ze strany početnějších Čechů ohrožení.

Na politické úrovni jako by bylo již v roce 1848 jasno. Češi a Němci poprvé, ale zato zcela jednoznačně sledují odlišné, vzájemně neslučitelné cíle. Je tedy o dalším pokračování příběhu včetně jeho tragického konce v podstatě rozhodnuto? K tomu je potřeba dodat jedno zásadní upřesnění, které celou věc nutně komplikuje; většinu česky a německy mluvícího obyvatelstva ještě v této době rozhodně nelze ztotožňovat s pojmy „Češi“ a „Němci“ jako označením pro určité etnické společenství. Češi a Němci jsou sociálně podmíněnou entitou, která vzniká až tehdy, když si její potenciální příslušníci, mluvící jedním nebo druhým jazykem, existenci této národní pospolitosti sami uvědomují.⁵ Individuální etnická loajalita jako nezbytná podmínka příslušnosti k národní pospolitosti je ještě v polovině 19. století reflektovanou skutečností jen pro menší část obou zmiňovaných jazykových skupin. Většina dosud k Čechům ani Němcům v tomto smyslu nepatří, stává se jí až v průběhu následujících desetiletí (spíše až od sedmdesátých let 19. století).⁶ „Češi“ a „Němci“ jsou ovšem zároveň hybateli demokratizace a emancipace,

4 Ke spíše pasivnější roli německé národní emancipace v českých zemích srv. např. COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861–1914*. Praha 2000.

5 Tato definice je pochopitelně jen jednou z několika možných. Je paradigmatem, z něhož vycházejí jak autoři této kapitoly, tak koncepce celé edice VNPČP. V dalším textu budou pojmy „Češi“ a „Němci“ nadále používány, ovšem s vědomím, že nejde o jasně definované a jednoznačné kategorie. Rozlišit přesně (zejména v druhé polovině 19. století), zda máme na mysli ty Čechy či Němce, kteří se za takové považují v důsledku své vlastní sebereflexe, resp. ty, kteří jsou takto označováni, nebo prostě jen ty, kteří shodou okolností hovoří česky či německy, není zpravidla možné.

6 K tomu, jak se z dosud převážně jen sociálně diferencovaných obyvatel jednoho města postupně začaly utvářet dvě dominantní etnické skupiny (Češi a Němci), viz např. příkladovou studii KING, Jeremy: *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics, 1848–1948*. Princeton 2002.

což z nich na rozdíl od „neutrálů“, pro něž je vedle zemské loajality charakteristická také loajalita k dosavadním hierarchiím, činí perspektivní politickou sílu.⁷

A2. Češi a Němci mezi politickými kompromisy, ekonomickou soutěží a válkou (1848–1914)

Moderní nacionalismus v sobě od počátku spojoval dva protichůdné aspekty: na jedné straně emancipační náboj související se zvyšováním podílu občanů na věcech veřejných a s hledáním nových kolektivních identit v době rozpadu tradičních lokálních pospolitostí, na straně druhé pak konzervativní prvek „organického společenství“ a „návratu k národním kořenům“ spojený s hrdinskou mytologií a (zejména v německém kontextu) odvěkou propojeností společenství krve a půdy. V polovině 19. století byla ovšem emancipační vrstva nacionálního hnutí nesrovnatelně významnější než vrstva konzervativní. Nacionalismus byl dosud liberálním hnutím, a právě proto byly jeho hroty v letech bachovské konzervativní „reakce“ výrazně otupeny. V padesátých letech 19. století tak ještě jednou (a naposledy) mezi všemi „etnizujícími“⁸ skupinami v českých zemích ožil integrační potenciál zemského vlastenectví. Zejména na české straně šlo ale do značné míry již o východisko z nouze, v níž byla nacionální agitace zakázána, nikoli o autentické hnutí. Pod povrchem slibujícím návrat odpolitizované společnosti absolutistického státu se připravoval rozhodující zápas o etnicitou určovaný charakter českých zemí. Ten mohl začít významně ovlivňovat podobu zdejší společnosti po zhroucení neoabsolutistického režimu na přelomu padesátých a šedesátých let.

Česká společnost do tohoto zápasu vstupuje již připravenější, než byla před rokem 1848. Po stránce sociální je již poměrně komplexní – až na to, že jí chybí tradiční elity, jakými disponuje například maďarské národní hnutí. To pro Čechy znamená velký deficit zejména na celostátní či přinejmenším předlitavské úrovni. Pro národnostní soubor je charakteristická ambice „být většinou“. K tomu vedou v českých zemích dvě cesty. Tou první je navyšovat počty „Čechů“ nebo „Němců“, tedy získávat nové lidi, kteří by si uvědomovali svoji příslušnost k etnickému společenství, a to na základě jazyka.⁹ Tato strategie s postupující nacionalizací sice neztrácí nic ze svého elánu, ale fakticky její důležitost klesá; koncem 19. století je procento „neutrálů“ již celkem zanedbatelné – významné je pouze v některých, zejména venkovských a silně katolických oblastech Moravy. Kromě této „agitační“ strategie je ale možnou cestou k většinovosti vlastní etnické skupiny také určování rámce, v němž se většina a menšina poměřují. Zjednodušeně řečeno, šlo o to, budou-li se důležité věci související s národnostním charakterem zejména státní správy nebo vzdělávacího systému rozhodovat na úrovni celé monarchie (po roce 1867

7 K problematice etnonym viz také úvod č. VII., kap. B.

8 Ve smyslu procesu, v němž se identity etnickými teprve stávaly.

9 V prostředí, kde byla dvojjazyčnost běžná, bylo jaksi předem určeno, že právě jazyk bude rozhodujícím faktorem, kolem kterého se budou odehrávat národnostní třenice. Jazyk se stal „funkcionálním základem“ pro určení tzv. národnosti, jak o tom píše Nancy M. Wingfield. Platilo to tím více, čím větší význam získával jazyk v modernizujícím se a expandujícím státním aparátu a v paralelně se rozšiřujícím veřejném prostoru (včetně vzdělávacích institucí a tisku). Relativně závažná byla skutečnost, že sčítání lidu v rakousko-uherské monarchii (první se konalo v roce 1880) nebrala ohled na stále dosti živou více- či dvojjazyčnost a nutila občany k volbě pouze jedné „obcovací řeči“, která byla v praxi často ztotožňována s etnickou příslušností jednotlivých občanů. Tato praxe významně podporovala proces vytváření a udržování dvou národnostních pospolitostí. Nacionalizace pronikala postupně i do soukromého života. Např. účast na mši podle jazyka kněze, výběr služky do domácnosti, ale i volba pravidelně navštěvované kavárny se staly rozhodnutími, která byla veřejností interpretována jako indikátor národnostní příslušnosti. WINGFIELD, Nancy M.: *Flag Wars and Stone Saints: How the Bohemian Lands Became Czech*. Cambridge/Mass. – London 2007, s. 292 n.

Předlitavska), kde Češi budou pouhou menšinou, nebo na úrovni českých zemí, kde Češi naopak získají jednoznačnou většinu.

Především tato strategická otázka (a nikoli historické resentimenty nebo záliba v symbolech vlastní suverenity) byla důvodem českého důrazu na tzv. historické právo (a z něj rezultující právo na politickou autonomii českých zemí). Takové záměry musely Němce nutně vést ke strachu z české převahy a tedy i k odmítání jakékoliv formy autonomie území, v němž by se definitivně stali menšinou. Česká většina v českých zemích se navíc v důsledku reforem volebního systému postupně stávala i politickou realitou v českém zemském sněmu, definitivně pak roku 1883. Německé ambice mohly mít tudíž v souladu s logikou menšiny a většiny trojí podobu: od podpory centralizace Předlitavska, spojené s ústřední úlohou Vídně (konzervativní proudy), přes podporu regionalizace, v jejímž rámci by se české země rozpadly na etnicky české vnitrozemí a pohraničí s německou převahou (návrhy týkající se správního oddělení českého a německého území v českých zemích, resp. alternativně v rámci federace celé monarchie podle teritoria největších jazykových skupin, se datují již do let 1848–1849 a byly předneseny jak německými, tak i českými reprezentanty),¹⁰ až po čas od času ožívované velkoněmecké ambice. Na obou stranách tak zápas o udržení nebo získání statusu většiny pro vlastní etnickou skupinu stojí za jednotlivými pokusy o „vyrovnání“ a „jazyková nařízení“, které od šedesátých let 19. století téměř vždy podporovala politická reprezentace pouze jednoho etnického společenství českých zemí.¹¹

Pro charakter národnostního zápasu jsou ovšem více než politické strategie v zastupitelských orgánech důležité otázky, jak se tyto střety vyvíjely na místní a regionální úrovni, kdo byli jejich hlavní aktéři a jaké sociální strategie si osvojovali. Na úrovni místní správy je podstatné, že do českých rukou do konce šedesátých let s výjimkou Českých Budějovic přešla všechna obecní i městská zastupitelstva v převážně českých sídelních oblastech. To pochopitelně hrálo nemalou roli při organizování českého občanského života a rovněž v konkrétních

10 Srv. HOFFMANN, Roland J. – HARASKO, Alois (ed.): *Odsun: Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas 1848/49–1945/46*. Band 1: Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchner Abkommen 1938 und zur Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ 1939 = *Vyhnaní sudetských Němců. Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve středu Evropy 1848/49–1945/46*. Svazek 1: Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939. Můnch 2000, s. 194–197, 209–212. Na některé, v dvojazyčné verzi otištěné dokumenty z této edice budeme odkazovat (pod zkratkou OVS) i v následujícím výkladu. – Zde je třeba zdůraznit, že v předloženém stručném historickém nástinu se zabýváme přednostně vybranými otázkami vývoje česko-německého poměru v užším slova smyslu, tj. jeho rozpory a dynamiku v prostoru českých zemí, resp. Předlitavska, a že vědomě rezignujeme na zasazení s ním souvisejících skutečností do širšího, středoevropského kontextu, zejména pokud jde o procesy probíhající v rámci celé monarchie a hlavně „celoněmecké“ záležitosti. Právě jejich zohlednění je pro pochopení sledovaných problematik obzvláště důležité. Pojednává o nich dnes již velmi bohatá odborná literatura, na tomto místě odkazujeme alespoň na příslušné pasáže výkladu v obsáhlém díle KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005.

11 Určitou výjimku představuje tzv. Moravské vyrovnání z roku 1905, které bývá uváděno jako příklad úspěšného kompromisu. Na jeho základě byli do národnostních kurií začleňováni nikoli zvolení poslanci, nýbrž jednotliví voliči, což byl v rámci Rakouska zcela nový princip. Vedle české a německé kurie měl sněm nadále národnostně nerozlišenou kurii velkostatkářů. Z lokálních dohod stojí za zmínku vyrovnání českobudějovické z roku 1914, které vedle rozdělení mandátů v obecním a okresním zastupitelstvu upravovalo také školskou problematiku a záležitosti obchodních a živnostenských komor. Řadou osobností bylo před vypuknutím války vnímáno jako možná inspirace pro celozemské řešení. Více k česko-německým vyrovnáním v letech 1870–1914 KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996, s. 156–184; BURGER, Hannelore: *Der Verlust der Mehrsprachigkeit: Aspekte des Mährischen Ausgleichs*. In: *Bohemia*, roč. 34, č. 1 (1993), s. 77–89; FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří (ed.): *Moravské vyrovnání z roku 1905: Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě = Der Mährische Ausgleich von 1905: Möglichkeiten und Grenzen für einen nationalen Ausgleich in Mitteleuropa*. Brno 2006; DRAŠAROVÁ, Eva et alii (ed.): *Promarněná šance: Edice dokumentů k česko-německému vyrovnání před první světovou válkou. Korespondence a protokoly 1911–1912*. Praha 2008; GLASSL, Horst: *Der mährische Ausgleich*. München 1967.

národnostních půtkách. Naproti tomu si německá společnost až do osmdesátých let udržovala dominantní postavení v obchodních a živnostenských komorách. Již od šedesátých let se ovšem stává jedním z hlavních kolbišť národního boje školství. Do roku 1914 bylo založeno 68 českých gymnázií s celkem téměř 20 tisíci studenty, což byl solidní základ českého občanského života.¹² Právě na školy se soustředila celá řada „obránných“ národních spolků, a to na obou stranách. Většina z nich byla založena v osmdesátých letech 19. století a působila až do druhé světové války. Významnou roli sehrávaly rovněž spolky tělovýchovné, jež byly nositeli velmi silného nacionálního étosu. Struktura německého a českého národního života v českých zemích se v důsledku ekonomické a sociální emancipace české společnosti během druhé poloviny 19. století spíše vzájemně připodobňovala. Obě strany si byly nejen konkurenty, ale v mnoha ohledech také vzájemnou inspirací.

A3. Od války k „nové Evropě“ (1914–1919)

Válka se pochopitelně nevedla mezi Němci a Čechy v českých zemích. Naopak, většina českých vojáků strávila celou válku ve společných kasárnách a na bojištích se svými německy mluvícími kolegy, těmi z Čech, Moravy, Slezska, ale také rakouských zemí a dalších oblastí monarchie.¹³ Přesto je možno říci, že první světová válka posunula zápas Čechů a Němců o dominantní postavení v českých zemích na zcela novou kvalitativní úroveň.¹⁴ Ukázala, že národnostně relevantní střety mohou mít i jinou podobu než obstrukce v celostátním parlamentu a zemském sněmu nebo projevy národní agitace v pohraničních lokalitách.¹⁵ Vedle zásadní role konečného výsledku válečného konfliktu se jako podstatný faktor ukázala též úloha mezinárodní politiky, která v první polovině 20. století začala významně promlouvat do vztahu států vůči nedominantním etnickým skupinám.

Záhy po rozpoutání ozbrojeného konfliktu byl v Předlitavsku a speciálně v českých zemích zaveden poměrně striktní válečný režim, nešlo však o diktaturu v moderním slova smyslu. Návrat k absolutistickým praktikám, spojený nyní také s reglementací a částečnou militarizací průmyslu, v sobě cíleně nenesl žádný zvláštní nacionální program; národnostní otázky měly být v zásadě řešeny až po ukončení bojů. Praxe byla ale odlišná, protože poměr (státem podporovaného) válečného nadšení a naopak (z hlediska úřadů) podezřelé skepse byl v rámci německého (případně maďarského) národního společenství a ostatních etnik velmi rozdílný. Zároveň se postupně prosazovalo armádní velení, jehož představy o politickém režimu v době války byly mnohem radikálnější než představy dvora a vlády. Generalita Slovany obecně a od počátku obviňovala z nespolehlivosti a žádala, aby z této skutečnosti byly vyvozeny politické důsledky. Téměř absolutní moc měly armádní špičky v oblastech poblíž fronty; ostatně tam také docházelo k událostem (kolektivní deportace Srbů, Italů, Ukrajinců/Rusínů aj.), jež z hlediska řešení

12 KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši*, s. 104.

13 Oproti milionu českých vojáků sloužících v rakousko-uherské armádě tvořilo československé legie, tj. vojenské útvary bojující proti Centrálním mocnostem zejména na východní frontě, přibližně 100 tisíc mužů.

14 Viz např. GALANDAUER, Jan: Čeští vojáci ve velké válce a vzájemný obraz Čechů a českých Němců. In: KŘEN, Jan – BROKLOVÁ, Eva – BIMAN, Stanislav (ed.): *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha 1998, s. 76–92 a sborník MOMMSEN, Hans – KOVÁČ, Dušan – MALÍŘ, Jiří – MARKOVÁ, Michaela (ed.): *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. Brno 2000.

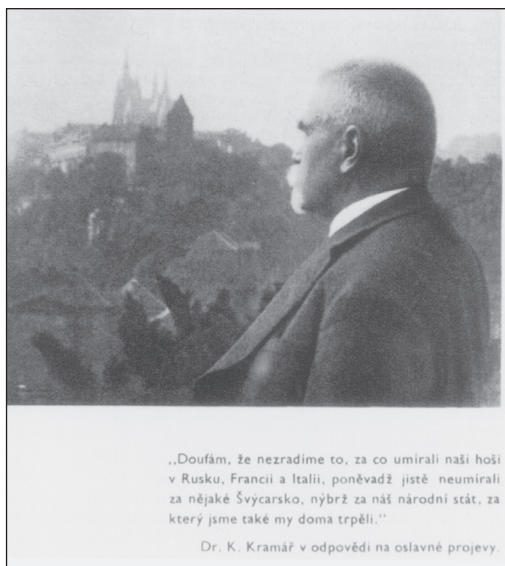
15 K vlivu první světové války na zvýšenou toleranci vůči násilí, a to i pokud šlo o řešení politických problémů v celoevropském kontextu, viz např. DÜLFER, Jost – KRUMEICH, Gerd (ed.): *Der verlorene Frieden: Politik und Kriegskultur nach 1918*. Essen 2002.

národnostní problematiky přinášely neobvyklé, dosud v masovějším měřítku nevyužité možnosti.¹⁶ Přímá vojenská diktatura hrozila ovšem i českým zemím, kde slabí civilní místodržící jen s obtížemi hájili umírněnější politiku.¹⁷

V této atmosféře se v řadách Čechů i Němců z českých zemí začaly osnovat různé plány možného poválečného uspořádání. Většina obyvatelstva si v prvních letech války zřejmě ještě přála spíše zachovat status quo, strůjci velkých změn však byli pro budoucnost důležitějšími aktéry – a pro své plány postupně získávali širší vrstvy obyvatelstva. Jestliže byly politické představy německých a českých reprezentací v zásadě již od poloviny 19. století vzájemně neslučitelné, platí to o těch z válečných let dvojnásob. Nyní ale měla buď jedna, nebo druhá strana v případě vítězství Dohody či Centrálních mocností ve válce silnou naději na realizaci svého vlastního programu.

Vlivný okruh lidí kolem Karla Kramáře počítal s poválečným samostatným českým státem (případně autonomně začleněným do velkého Ruska) včetně celého Slezska a koridoru vedoucího k Jaderskému moři a oddělujícího Uhry a Rakousko, což představovalo fakticky nejvyhrocenější vyjádření českých nacionálních (a teritoriálně mocenských) ambicí.¹⁸ Jenže vliv radikálně nacionalistického křídla stoupá po vypuknutí války nejen mezi Čechy, nýbrž také mezi Němci. Ti ze sudetských oblastí hráli např. významnou roli v Deutscher Nationalverein (Německém nacionálním svazu), který se netajil záměrem uspořádat napříště Rakousko jako německý národní stát, v němž budou neněmecké národy moci spoléhat jen na určitou jazykovou toleranci ve školách a v úředním styku. V návaznosti na vládě o Velikonocích 1915 předložené programové memorandum „Velikonoční soupis německých žádostí“ (Osternbegeherschrift) se o rok později, kdy Centrální mocnosti ovládly Balkán a ruské Polsko a vize německé „Mitteleuropy“ nabývala na konkrétnějších obrysech, nároky německých nacionálních radikálů ještě vystupňovaly. V doslova hegemonisticky laděném programu nazvaném „Požadavky Němců Rakouska na nové uspořádání po válce“ postavili otázku ústavního zakotvení spojení a celní unie s Německem. Po odluce okrajových zemí (Haliče, Bukoviny a Dalmácie) se zbylé Předlitavsko (jako tzv. Císařství rakouské) mělo přeměnit ve stát s německou převahou. V Čechách mělo na základě těchto představ dojít k vymezení výlučně německého teritoria (Německých Čech – Deutsch Böhmen), české vnitrozemí mělo mít pouze dvojjazyčný statut.¹⁹

Ani v českých, ani v německých radikálních plánech nebylo mnoho místa pro úvahy „o těch druhých“. Když se ale válka chýlila k závěru a některá řešení na podkladě nového, celou Evropou se rychle šířícího hesla „sebeurčení národů“ (jeho proklamace se často i v současné historiogra-

„Doufám, že nezdáme to, za co umírali naši hoši v Rusku, Francii a Itálii, poněvadž jistě neumírali za nějaké Švýcarsko, nýbrž za náš národní stát, za který jsme také my doma trpěli.“

Dr. K. Kramář v odpovědi na oslavné projevy.

Obr. 5/ Ukázka z dobové publikace o Karlu Kramářovi s citátem jeho výroky.

16 Více k tomu KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství*. Toronto 1989, s. 378–384.

17 Srv. např. *Sborník dokumentů k vnitřnímu vývoji v českých zemích za 1. světové války 1914–1918*. 5 sv. Praha 1993–1997.

18 Ke Kramářovým koncepcím, které zpočátku ještě propagovaly vytvoření „Slovanské říše“, jejíž součástí mělo být i „Carství (království) české“, srv. dokumenty v edici OVS, s. 408–414.

19 Text „Požadavků“ viz tamtéž, s. 449–453.

fii mylně připisuje tehdejšímu americkému prezidentu Wilsonovi)²⁰ získávala reálnější podobu, bylo třeba nějak se vypořádat s otázkou, jak naložit s jinonárodními menšinami v novém státním uspořádání. To se pochopitelně netýkalo pouze Čechů a Němců, případně vznikajícího Československa, šlo o všeobecně ožehavou, v celoevropském měřítku aktuální a intenzivně prožívanou záležitost. A opět se ukazovalo, jak úzce je národnostní problematika spojena s demokratizací, emancipací a sebeurčením. Ve staré Evropě převážně dynastických států se občané hlásili o svá práva a jednotlivé národy soupeřily o vliv, málokdo ale mohl zpochybňovat existenci určité etnické skupiny v rámci toho či onoho státu. V Evropě založené – přinejmenším deklaratorně – na právu na sebeurčení a na svobodném rozhodování jednotlivých národů se nedobrovolný pobyt etnického společenství v pro něj nepřijatelném státním útvaru stával zcela zásadním problémem. Na rozdíl od 19. století značně poklesla víra v autoritu státu, případně panovníka, jež mohla být svorníkem různých sociálních a národnostních skupin, stejně jako se vytrácelo dříve běžné přesvědčení, že nedominantní etnické skupiny během několika generací asimilují. Zároveň s podobou nových států a jejich hranic se tak poprvé ve velkém promýšlel rovněž problém budoucího postavení početných, národnostně odlišných skupin obyvatel v jejich rámci. Kolektivní přesídlení statisíců, ba milionů lidí bylo – vedle mezinárodního dohledu nad právy menšin – jako jedna z novinek evropské politiky plně ve hře.

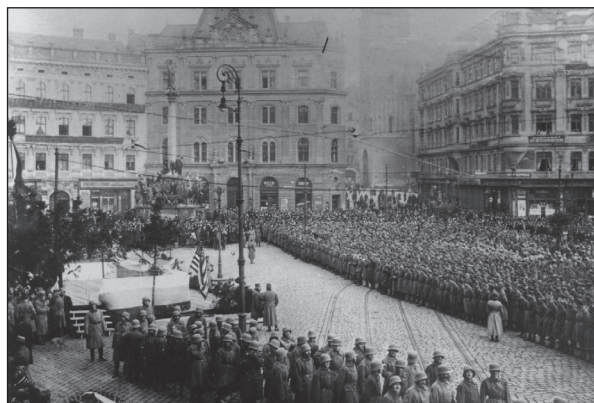
Vysídlení, hromadné útoky a vyhánění Evropa ve velkém zažila již během balkánských válek v letech 1912–1913, kdy ze svých domovů uprchlo na jiná území zhruba půl milionu lidí. Rozpadající se Osmanská říše tehdy byla rozleptávána mimo jiné právě nacionálními ambicemi jednotlivých emancipujících se národů. Touha po nacionálně homogenní společnosti stejně jako strach z možného ohrožení v důsledku národnostních třenic a vášní pak byly hlavním důvodem zmiňovaných útěků a vyhánění. Po první světové válce ovšem praxe přesunů celých etnických skupin přestává být spontánní, násilím podmíněnou akcí (schválenou nanejvýš bilaterálně a ex post) a stává se prostředkem mezinárodní politiky. Vedle výše naznačených důvodů (odmítnutí asimilace, skepse k multikulturalitě, vznik národních států jako vyústění práva na sebeurčení) sehrála v tomto zvratu zásadní úlohu válka. Ta na jedné straně relativizovala problematičnost manipulace s velkými skupinami obyvatelstva, na straně druhé také ukázala strašlivé důsledky národnostní nevraživosti – zejména na příkladě genocidy Arménů. Proti těmto „řešením“ problému se organizovaný, mezinárodně dozorovaný přesun určitého etnika mohl jevit jako v podstatě humánní řešení. Koneckonců takové úvahy zřejmě stály za mezinárodní smlouvou (Lausanne, 1923) týkající se „výměny“ obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem. Pojem „výměna“ ovšem umně zakrývá jednak utrpení, které pro uprchlíky na obou stranách tato nucená migrace přinesla, jednak desítky nebo spíše stovky tisíc obětí, k nimž vedla. Již dobová zpráva Řecké komise pro uprchlíky konstatovala „bezprecedentní míru neštěstí a utrpení“, kterou „výměna obyvatel“ způsobila lidem nuceným opustit své domovy.²¹ Z tohoto pohledu je proto překvapí-

20 Prezident Woodrow Wilson se ve svých známých „Čtrnácti bodech“ z 8. ledna 1918 o žádném „sebeurčovací právu“ národů jako konstitutivním prvku poválečného uspořádání Evropy nezmiňoval. V desátém bodu, pojednávajícím o Rakousku-Uhersku, se pouze požadovalo, aby všem zde žijícím národům byla zaručena možnost maximálně autonomního vývoje. Srv. OVS, s. 479 n. Wilsonovým cílem v té době nebylo rozbití podunajské monarchie, v úvahu přicházela její federalizace. I když prezident při některých jiných příležitostech skutečně hovořil o právu na sebeurčení, rozuměl tím pravděpodobně něco jiného než právo všech národů na vytvoření vlastního „národního státu“. Srv. např. DÜLFFER, Jost: Selbstbestimmung, Wirtschaftsinteressen und Grossmachtspolitik: Grundprinzipien für die Friedensregelung nach dem Ersten Weltkrieg. In: MELVILLE, Ralph – PEŠEK, Jiří – SCHARF, Claus (ed.): *Zwangsmigrationen im mittleren und östlichen Europa: Völkerrecht – Konzeptionen – Praxis (1938–1950)*. Mainz 2007, s. 77–98, zde 78 n.

21 Více o tom např. THER, Philipp: A Century of Forced Migration: The Origins and Consequences of „Ethnic Cleansing“. In: TÝŽ – SILJAK, Ana (ed.): *Redrawing Nations: Ethnic Cleansing in East-Central Europe, 1944–1948*. Lanham 2001, s. 43–72.

vé, že se řecko-turecká „výměna“ obyvatel nestala příkladem odstrašujícím, ale právě naopak spíše modelem pro budoucí, jednotlivými státy i mezinárodními dohodami nařízené nucené migrace.

Ve střední Evropě se k výměnám a masovým vysídlením obyvatelstva po první světové válce nepřistoupilo a celá záležitost měla být napříště zajištěna systémem menšinových smluv, jehož

Obr. 6/ Oslavy vyhlášení Československé republiky na Náměstí Svobody v Brně, konec října 1918.

garantem byla po válce založená Společnost národů. Ta měla dohlížet na to, zda a jak jsou práva menšin, definovaná v mezinárodních smlouvách, dodržována v jednotlivých státech; v praxi však neměla mnoho možností sankcionovat ty státy, které si s dodržováním těchto práv nelámaly hlavu. O tom, že myšlenka kolektivních migrací částí etnických skupin dosud nebyla ve střední Evropě příliš živá, svědčí také úvahy českých liberálně nacionalistických politiků v čele s Karlem Kramářem o odstoupení některých československých území Německu za účelem snížení z jejich pohledu nesnesitelně vysokého počtu

Němců uvnitř států Čechů a Slováků. Kramář tyto úvahy nakonec zamítl mj. proto, že bychom spolu s Němci podle něj ztratili i statisíce „našich lidí“.²² Na výměnu obyvatelstva nebo jednostranné nucené vysídlení směrodatní představitelé nacionalistické pravice na prahu existence Československé republiky dosud nepomýšleli.²³ Po rozpadu rakousko-uherské monarchie se stalo samostatné Československo, vyhlášené 28. října 1918 za významné podpory západních válečných spojenců, jedním z jejích nástupnických států. K založení republiky došlo přesto, že až do roku 1917, kdy se teprve výrazněji změnila celková geopolitická a vojenská situace, podstatná část českých politiků deklarovala svoji loajalitu k vídeňskému císařskému dvoru a alespoň ve veřejných prohlášeních nepomýšlela na prosazení vlastní státnosti. Na rozdíl od toho však vytvoření samostatného českého/československého státu (názory na jeho konkrétní formu se vyvíjely)

Obr. 7/ Václavské náměstí v Praze po vyhlášení Československé republiky, konec října 1918.

22 *Národní listy*, roč. 61, č. 28, 20. ledna 1921. Srv. blíže SPURNÝ, Matěj: Vzpomeňte malých hraničářů! Národ, Němci a české menšiny v myšlení a politice Karla Kramáře. In: *Sborník Národního muzea v Praze*, roč. 61, č. 3–4 (2007), s. 49–54. – Na změnu Kramářova stanoviska však určitě měla značný vliv skutečnost, že se vláda nově vytvořeného Československa počátkem ledna 1919, mj. i na nátlak T.G. Masaryka, shodla na historické hranici jako základním východisku československé argumentace na mírové konferenci.

23 Myšlenka masového nuceného vysídlení Němců se ovšem na české straně již od 19. století tu a tam objevovala, byť jako poměrně marginální jev, soudíme-li na základě publikovaných názorů. Viz četné příklady v rozsáhlé dvoujazyčné edici OVS.

bylo od začátku války programem univerzitního profesora a českého politika Tomáše G. Masaryka a jeho spolupracovníka Edvarda Beneše. Oba se odebrali po vypuknutí války do západní Evropy, aby se tam společně se Slovákem Milanem Rastislavem Štefánikem a dalšími činiteli ve vlivných spojeneckých kruzích a mezi českými a slovenskými krajany (též v USA) zasazovali o antirakouský program nezávislého státu (republiky) vytvořeného pod vedením Čechů a Slováků (Český komitét zahraniční, ústřední orgán zahraniční akce přejmenovaný posléze na Česko-slovenskou národní radu, vystoupil otevřeně proti monarchii poprvé v Paříži v listopadu 1915). Pro zakladatele československého státu představovalo udržení historických hranic českých zemí naprostou samozřejmost. Převážně německé oblasti měly být za každou cenu integrovány do nové republiky, v krajním případě mohly být podle Masaryka, který byl v listopadu 1918 zvolen prvním československým prezidentem, připuštěny územní ústupky, hromadné přesuny lidí ovšem k diskutovaným opatřením nepatřily.²⁴

A4. Československo ve dvacátých letech: nevyužitá příležitost

Československo se stejně jako ostatní státy středovýchodní Evropy řadilo mezi národní státy,²⁵ protože ve své ústavě uznávalo jeden státní národ (československý) a k ostatním národnostem přistupovalo jako k menšinám,²⁶ jimž na základě mezinárodních dohod zaručovalo některá minoritní práva. Ta po první světové válce garantoval, přinejmenším teoreticky, systém příslušných smluv, na jejichž plnění měla dohlížet Společnost národů. Menšinám bylo zajištěno zejména právo užívat vlastní jazyk před úřady a soudy a dále právo na vlastní školství a vyučování v mateřském jazyce. Záruky menšinových práv zakotvovala v obecné podobě i československá ústavní listina z 29. února 1920.²⁷

Obr. 8/ Tzv. Volkstag uspořádaný Němci ve Šternberku na protest proti připojení k Československu, 31. října 1918.

24 K programu zahraniční československé akce za první světové války srv. např. OVS, s. 416–419, 435–447, 449, 457–459, 467, 483–487, 497 n.

25 K otázce národního/národnostního charakteru Československé republiky srv. KUČERA, Jaroslav: Politický či přirozený národ? K pojetí národa v československém právním řádu meziválečného období. In: *Český časopis historický*, roč. 99, č. 3 (2001), s. 548–567. S částečně odchylnými interpretacemi viz BROKLOVÁ, Eva: Politický nebo etnický národ? In: *Tamtéž*, roč. 100, č. 2 (2002), s. 379–394.

26 Používá-li se v dalším výkladu běžně pojem „menšina“ (s příslušnými odvozeninami), děje se tak pouze ve smyslu reprodukce tehdejšího, rovněž právně zakotveného pohledu vycházejícího z konceptu „státní národ versus ti jiní“. Autoři tohoto historického přehledu připomínají, že stanovení toho, kdo v rámci jedné společnosti má být připočten k majoritní či minoritní skupině, nebo zda se takové rozlišování má vůbec uplatňovat, je zpravidla zpolitizovanou otázkou, což by nezávislé a objektivní historické analýzy měly vždy náležitě zohlednit.

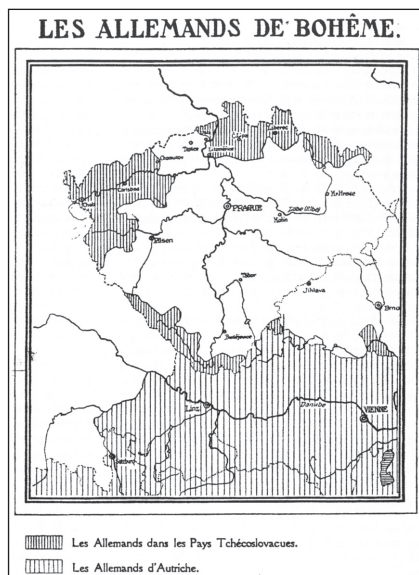
27 K mezinárodní dimenzi menšinové ochrany v meziválečné době nejnověji např. PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu. Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha 2009, zejména s. 23–148. Výňatky z čs. ústavní listiny a menšinové smlouvy uzavřené v roce 1919 v Saint-Germain-en-Laye viz *tamtéž*, s. 387–395.

Vznik Československa znamenal pro všechna na jeho území žijící etnická společenství zásadní změnu dřívějšího postavení, práv i míry spoluúčasti na veřejném dění a politické moci. Dlouho vybojovávané pozice většiny (v různých geografických a sociálních kontextech) se nyní zhroutily. Příslušníci dosud – přinejmenším v politické a sociální praxi – zvýhodňovaných etnik Němců a Maďarů, kteří se nyní stali občany Československa, ztratili opěrný pilíř svých pozic a byli odtrženi od svých „soukmenovců“, přičemž jim bylo odepřeno proklamované právo na sebeurčení. Zapojení většiny z nich do života v novém státním útvaru bylo proto bezpochyby více či méně nedobrovolné.

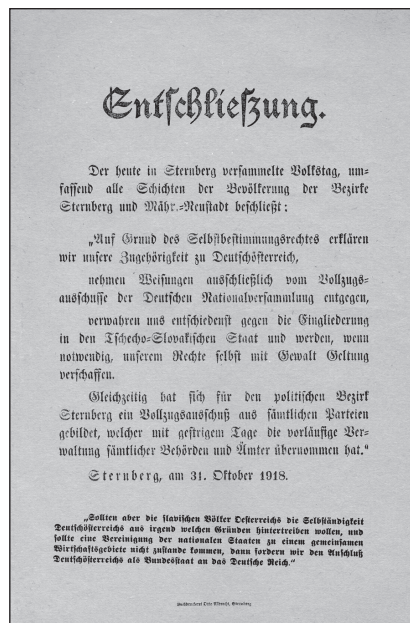
Ministr zahraničí Edvard Beneš v průběhu pařížských mírových jednání zdůrazňoval, že v rámci nového státu

neexistuje žádné uzavřené německé sídelní území, a počet přítomných Němců vědomě snižoval.²⁸ V tzv. Mémoire III, dokumentu, o jehož

obsahu a poslání se dodnes vedou různé spory, ovšem ministr konstatoval, že německá národnostní skupina bude mít v republice zajištěna menšinová práva (němčina se měla podle jeho tvrzení stát druhou „zemskou řečí“), a formuloval dokonce myšlenku upravit postavení minorit zavedením režimu, jenž by se blížil „švýcarskému vzoru“ (snad jakýsi kantonálně federativní model). Zároveň však zformuloval názor, že „čeští Němci jsou pouze kolonisty“.²⁹ V případě předložených příslibů šlo pravděpodobně o taktický diplomatický manévr, který měl přispět k získání souhlasu státníků vítězné Dohody s přičleněním oblastí osídlených převážně německým obyvatelstvem k republice. Po uzavření mírové smlouvy s Rakouskem v Saint-Germain-en-Laye 10. září 1919, v níž byly akceptovány československé požadavky, k aplikaci onoho „švýcarského vzoru“ nikdy nedošlo.³⁰

Obr. 10/ Mapová příloha k tzv. Mémoire III, dokumentu předloženému Edvardem Benešem v roce 1919 na pařížské mírové konferenci, v němž byly zkrlesně zachyceny národnostní poměry v českých zemích.

Obr. 9/ „Usnesení“ tzv. Volkstagu ve Šternberku z 31. října 1918 proklamující příslušnost okresů Šternberk a Uničov k Německému Rakousku (Deutschösterreich) „na základě práva na sebeurčení“.

28 Srv. též E. Benešem předloženou mapu, která podstatně zmenšila převážně německým obyvatelstvem osídlená území v Čechách, na obrázku č. 10.

29 Srv. text Mémoire III v edici OVS, s. 550–560.

30 BROKLOVÁ, Eva: Švýcarský vzor pro Československo na Pařížské mírové konferenci. In: *Český časopis historický*, roč. 92, č. 2 (1994), s. 257–267. J. Kučera upozorňuje mj. na to, že kompetence ministra zahraničních věcí E. Beneše byly na mírové konferenci relativně široké a že vláda v Praze nemusela ani vědět, co svým partnerům v jednání přesně slibuje. KUČERA, Jaroslav: *Minderheit*

Ztráta dosavadních pozic a nepochybně též pocity rozhořčení, že se početný etnický celek³¹ stal pouze „trpěnou menšinou“, podmínily po porážce sebeurčovacíh snah sudetských Němců v letech 1918–1919 odmítavé postoje jejich politické reprezentace k nové republice a československé státní ideji. Též „prezident osvoboditel“ Tomáš G. Masaryk byl přesvědčen o tom, že pro pokojné soužití s Němci a bezpečnost státu bude nutné poskytnout jim plnou rovnoprávnost, ale zpočátku se ani on nevyvaroval tvrdých slov. V poselství určeném Revolučnímu národnímu shromáždění z 22. prosince 1918 např. uvedl, že příští postavení Němců nelze oddělit od faktu, že do českých zemí přišli původně jako „emigranti a kolonisté“.³² V červenci 1919 prezident konstatoval, že „bude záležet na Němcích, zda budou spolupracovat na ústavě“,³³ ale situace se nakonec vyvinula tak, že ústavní listina byla vypracována a schválena bez jejich účasti. Absence Němců při konstituování československého státu měla v dalších letech značný vliv na jejich celkové postavení, na zaměření oficiální národnostní politiky a česko-německé soužití vůbec.

Také některé další, pro naplňování garantovaných minoritních práv důležité normy byly přijaty ještě v době fungování Revolučního národního shromáždění. Poté, když zástupci menšin zasedli po volbách v roce 1920 v obou komorách parlamentu, zákony s výrazným dopadem na postavení minorit se zde až na výjimky (k nim ovšem mj. patřil významný zákon č. 125/1927 Sb. o organizaci politické správy, jenž se dotkl také možnosti participace Němců v územních samosprávách a jejich pozic v nově ustavené Moravskoslezské zemi) projednávaly jen v omezené míře. Relevantní prováděcí právní předpisy byly totiž většinou záležitostmi exekutivy, jak tomu např. bylo v případě důležitého vládního nařízení k jazykovému zákonu z roku 1926.

V obecné rovině se přes všechny dílčí výhrady a kritické připomínky jeví jako opodstatněné tvrzení, že menšinové zákonodárství v meziválečném Československu odpovídalo nejen svým obsahem, ale i převládající tendencí jeho aplikace těm závazkům, které pro republiku vyplývaly z mírových smluv. Na druhé straně však menšinové právo nebylo – jak konstatuje právní historik René Petráš – vůči příslušníkům menšin „nijak zvlášť vstřícné, zejména pokud jde o práva skupinová a kolektivní“. Slabiny lze vidět především v klíčové oblasti jazykového práva, byť zřejmě docházelo také k chybám a zanedbáním v oblasti školství a veřejné správy. Během celého trvání první ČSR navíc menšiny zbytečně dráždila i řada více či méně zřetelných pokusů ze strany úřadů o upřednostňování jazyka a kultury „státního národa“, resp. o oslabení pozic mino-

Obr. 11/ Vyhlášení provincie „Deutschböhmen“ jako součásti Republiky Německé Rakousko (Republik Deutschösterreich), Teplice-Šanov, 10. listopadu 1918.

im Nationalstaat: Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918–1938. München 1999, s. 29 n.

31 Němci, jejichž podíl na obyvatelstvu činil 22,32 %, tvořili druhou největší národnostní skupinu v celém Československu, a to před Slováky (zahrnutými spolu s Čechy do kategorie československého „státního národa“), kteří měli podíl 15,76 %. Podle těchto údajů pocházejících z druhého sčítání lidu v roce 1930 měli Češi těsnou většinu s 51,15 %. Viz např. diagramy v edici OVS, s. 597.

32 MASARYK, Tomáš Garrigue: *Cesta demokracie. Soubor projevů za republiky*. Sv. I. Praha 1939, s. 20; výňatek z Masarykova projevu viz též v edici OVS, s. 514. K okolnostem tohoto Masarykova výroku např. SEIBT, Ferdinand: *Německo a Češi: Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha 1996, s. 233 a 283 n.

33 Podle LEONCINI, Francesco: *Die Sudetenfrage in der europäischen Politik: Von den Anfängen bis 1938*. Essen 1988, s. 58.

ritních společenství, které však Čechům a Slovákům většinou nepřinesly výrazný hmatatelný zisk, přičemž z psychologického hlediska nepochybně mnohé příslušníky menšinových etnik odrazovaly od aktivní integrace do státu.³⁴

Všem tehdejším pozorovatelům a politickým aktérům muselo být jasné, že životní otázkou pro novou republiku bude, zda s určitou zátěží výchozích podmínek, ale současně na základě politické a ekonomické stability a liberální menšinové politiky, dosáhne se svými národnostními minoritami určitého modu vivendi, nebo zda se s nimi bude nacházet ve stavu trvalého konfliktu. Skutečnost, že to byla právě menšinová otázka, která vedle vnějších faktorů a ztroskotání projektu „československého národa“³⁵ nejvíce přispěla k zániku Československé republiky, svědčí o tom, že stát přece jen nedokázal v přiměřeném čase rozvinout skutečně efektivní politiku vůči národnostem, jež se nedobrovolně staly jeho menšinami. Tzv. pohraniční menšiny (Němci, Poláci, Maďaři) inklinovaly ke svým „mateřským“ národům v sousedních zemích a v celém meziválečném období se v jejich prostředí prosazovaly odstředivé tendence. Ty byly podporovány nacionálními stranami a hnutími, které udržovaly kontakty se zahraničními politickými kruhy a organizacemi vystupujícími rovněž s nároky na části československého území. Problémy vyplývající z národnostní struktury Československé republiky si uvědomoval také prezident T.G. Masaryk. V jednom rozhovoru z roku 1922 měl údajně k potenciálnímu nebezpečí, jež pro republiku znamenala přítomnost početných etnických minorit, poněkud skepticky uvést: „Dosáhli jsme příliš mnoho, naše republika je pouze horším vydáním starého Rakouska.“³⁶

Příčiny nespokojenosti příslušníků národnostních menšin v Československé republice se mohou rozlišit na spíše psychologické, kdy odmítnutí integrace do nového státního útvaru vyplývalo především z vědomí vlastní (ohrožené) identity, a na ty, jež spočívaly v sice dílčím, ale reálně měřitelném znevýhodnění v různých oblastech života. Historické a národně emancipační důvody spojené s první kategorií příčin jsou všeobecně známy: počínaje zklamáním z nemožnosti uplatnit právo na sebeurčení (to ovšem vítězné velmoci nehodlaly menšinám, jejichž „mateřské národy“ byly ve válce poraženy, prakticky zajistit) přes zmiňovaný pocit relativního znevýhodnění oproti rakousko-uherské minulosti až po strach ze ztráty dlouhá léta budovaných pozic a jistot. Druhá kategorie příčin se pak přímo dotýká konkrétní realizace národnostní, resp. menšinové politiky československého státu.³⁷ Její vnímání bylo z hlediska Němců a Maďarů silně ovlivněno počátkem soužití v novém státě, jež nemělo daleko k občanské válce. Územní spory s Maďarskem přerostly v letech 1919–1920 v ozbrojený konflikt a potlačení snah o odtržení německých provincií³⁸ vyústilo v řadu střetů, z nichž nejzávažnější byly zákroky čs. ozbrojených složek proti demonstrantům na více místech českých zemí 4. března 1919, kdy

34 PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 374, 382 n.

35 K tomu srv. např. RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava 1997, zejména s. 126–131 a 136–172.

36 Citováno podle LORENZ, Willy: *Monolog o české zemi*. Mnichov 1987, s. 99.

37 Pod menšinami prvorepublikové právo rozumělo zásadně menšiny národnostní, přičemž za národnost byli uznáni i Židé, pokud se nechtěli hlásit k národnosti jiné.

38 Na vytvoření provincie Německé Čechy (Deutschböhmen) se v reakci na vznik Československé republiky usnesli 29. října 1918 němečtí poslanci z Čech. Hejtmanem této odtržené provincie se stal reprezentant nacionálního křídla Rudolf Lodgman von Auen, jeho zástupcem byl sociální demokrat Josef Seliger (nejednalo se tedy o projekt jediné, pouze nacionalistické části německého politického spektra v českých zemích). Srv. MAURER-HORN, Susanne: Die Landesregierung für Deutschböhmen und das Selbstbestimmungsrecht 1918/1919. In: *Bohemia*, roč. 38, č. 1 (1997), s. 37–55. – Po vzoru Deutschböhmen vznikly v následujících dnech ještě provincie Sudetenland (severní Morava a Slezsko), Deutschsüdmähren (jižní Morava) a Böhmerwaldgau (jihozápadní Čechy). K tomu srovnej také **úvod č. II., kap. A1.**

přišlo o život několik desítek německých civilistů.³⁹ Nesouhlas se začleněním do státu, v němž nyní dominovali Češi, a přání setrvat v rámci Rakouska, jež by se připojilo k republikánskému Německu, představovaly na straně Němců z Čech, Moravy a českého Slezska přinejmenším do roku 1920 naprosto univerzální fenomén, a to nezávisle na stranickém zaměření.⁴⁰ Tisíce českých Němců se se vznikem národního státu Čechů a Slováků nesmířily a rozhodly se pro emigraci.⁴¹ Vztah příslušníků polské menšiny k nově vzniklé republice se formoval ve stínu na obou stranách intenzivně prožívaného sporu o Těšínsko, jenž se krátce řešil i použitím zbraní.

Obr. 12/ Protestní manifestace sudetských Němců v Teplicích-Sanově 4. března 1919. První stojící zleva na pódiu předák německých sociálních demokratů v ČSR Josef Seliger.

Obr. 13/ Pohřeb 23 z celkem 26 obětí incidentu na kadaňském náměstí ze 4. března 1919 (další tři lidé podlehlí zraněním později). Smuteční věnce na hřbitovně zdi.

Je ovšem důležité si uvědomit, že například v německém prostředí existovala řada politických proudů, jejichž stoupenci zaujali postupně vůči Československu rozličné postoje – od prorakouské, konzervativní aristokracie, která si přála návrat k multietnickému císařství a vyznávala zemské vlastenectví, přes socialisty, kteří považovali ČSR za dočasný, ale v zásadě přijatelný rámec sociální transformace německé společnosti, a občanský demokratický tábor, který byl schopen přistoupit na dílčí kompromisy, ale nikdy se plně neztotožnil s československou identitou, až po nacionální uskupení, jejichž zrak se obracel nejdříve k Vídni a poté k Berlínu. Ve dvacátých letech se žádný z těchto

proudů nestal dominantním, přičemž převahu měli socialisté a představitelé občanského, demokratického směru, což bylo z hlediska české (československé) politiky výhodné. To se ovšem mělo záhy, s příchodem hospodářské krize a v důsledku politického zvratu v sousedním Německu, změnit.

39 BRAUN, Karl: Der 4. März 1919. Zur Herausbildung sudetendeutscher Identität. In: *Bohemia*, roč. 37, č. 2 (1996), s. 353–380.

40 K protestům Němců z českých zemí proti vojensky provedené inkorporaci „jejich“ území do ČSR srv. např. dokumenty v edici OVS, s. 502–531, 535, 564–567, 569 n., 576–583, 601, 603–605.

41 Přesný údaj není znám, ale německá emigrace se vedle epidemie španělské chřipky podílela na tom, že v roce 1919 (tedy nikoli během války) počet obyvatel českých zemí dosáhl nejmenších čísel až do doby druhé světové války. Záhy byla ovšem emigrace Němců vyvážena příchodem Čechů ze zahraničí, zejména z Vídně, odkud jich podle některých odhadů přišlo po roce 1918 téměř 100 000. Více k tomu KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl první: *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2000, s. 268, 276–277.

Po bouřlivých začátcích se od druhé poloviny dvacátých let část politické reprezentace největší z menšin, tj. německé, aktivně podílela na „budování státu“. Tzv. aktivistické strany se po prvotním odmítání československé státnosti začaly postupně smířovat s danými podmínkami, a to hlavně z ekonomických, ale i dalších příčin – mj. též s ohledem na vývoj v Německu, kde se poměry stabilizovaly mnohem obtížněji než v Československu. Zapojení vlivného segmentu hospodářských a politických elit československých Němců do veřejného života přinášelo jisté zklidnění též v národnostní oblasti. Již v první polovině dvacátých let došlo k navázání kontaktů mezi německými aktivisty a českými politickými stranami podle zájmových a ideových příbuzností, hledaly se oboustranně přijatelné kompromisy. Aktivistické strany usilovaly podle svých možností o hospodářské, sociální a kulturní povznesení německého obyvatelstva na půdě a v rámci ČSR, chtěly dosáhnout upevnění jeho právních jistot a prosazovaly národnostní požadavky demokratickými prostředky. Šlo jim v první řadě o to, aby přispěly k zajištění faktické rovnoprávnosti a prosperity německého společenství adekvátně k jeho početnímu podílu na obyvatelstvu a účasti na tvorbě hodnot, jichž využívala celá československá společnost. Samozřejmě se také v těchto stranách čas od času projevovaly razantnější nacionální tendence, výrazněji se však neprosadily. Na levici spektra aktivistických stran stála Německá sociálně demokratická strana dělnická (Deutsche sozialdemokratische Arbeiterpartei – DSAP), němečtí komunisté se spojili s komunisty ostatních národností Československa v jednotné Komunistické straně Československa (KSČ).⁴² Zájmy značné části německojazyčných obyvatel venkova reprezentovali agrárníci (Bund der Landwirte – BdL), podnikatelské, středostavovské a intelektuální vrstvy inklinovaly ke křesťanským sociálům (Deutsche christlichsoziale Volkspartei – DCSVP), živnostenské straně (Deutsche Gewerbepartei), liberálním demokratům (Deutsch-demokratische Freiheitspartei – DDF) a (na sklonku dvacátých let) k Německému pracovnímu a hospodářskému společenství – DAWG).⁴³

Obr. 14/ Schůze Německé sociálně demokratické dělnické strany v ČSR (DSAP) v roce 1937 v restauraci „U tří kohoutů“ na Hradecké ulici v Opavě. Pohled do sálu vyzdobeného hesly „Přijde čas, kdy zvítězíme“, „Mládež bojuje se sociálními demokraty“ a „Braňte otčinu proti válce a fašismu“. Ve stejném sále se ve třicátých letech konaly také akce jiných politických stran včetně SDP.

42 Viz: MALÍŘ, Jiří – MAREK Pavel (ed.): *Politické strany: Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a v Československu 1861–2004*. I. díl. Brno 2005, s. 863–869 (DSAP) a 711–747 (KSČ); KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl druhý: *Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha 2002, s. 209–213; WEISER, Thomas: *Arbeiterführer in der Tschechoslowakei. Eine Kollektivbiographie sozialdemokratischer und kommunistischer Parteifunktionäre 1918–1938*. München 1998.

43 Srv. k těmto stranám blíže MALÍŘ, Jiří – MAREK Pavel (ed.): *Politické strany*. I. díl, s. 875–889; KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl druhý, s. 201–208. – K aktivistickým německým stranám (včetně DSDAP) viz též BROKLOVÁ, Eva: *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918–1938*. Praha 1999; KRACIK, Jörg: *Die Politik des deutschen Aktivismus in der Tschechoslowakei 1920–1938*. Frankfurt am Main 1999; LINZ, Ludwig: *Der Bund der Landwirte in der Ersten Tschechoslowakischen Republik*. München 1982; SOBIERAJ, Silke: *Die nationale Politik des Bundes der Landwirte in der*

Politické síly orientované v zásadě na změnu poválečných realit, hlavně Německá nacionální strana (Deutsche Nationalpartei – DNP) a Německá nacionálně socialistická dělnická strana (Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei – DNSAP, odnož říšské NSDAP),⁴⁴ se až na krátkodobá, pragmatickými ohledy podmíněná „zakolísání“

Obr. 15/ Slavnost sudetoněmeckých turnerů na stadionu v Žatci, 1933.

přidržovaly požadavků směřujících v konečném důsledku k sudetoněmeckému sebeurčení, tj. oddělení Němců od československého státu. Využívaly přitom ovšem i taktické postupy a hesla přizpůsobená dobovým okolnostem (rozšíření německé samosprávy, respektive autonomie v Sudetech apod.). Tyto tzv. negativistické strany neměly sice ve dvacátých letech mezi československými Němci masový vliv, byly však velmi agilní: opíraly se zejména o městské střední vrstvy, ale získávaly také sympatie u části dělnictva, inteligence a některých sociálně neadaptabilních skupin. Podporu nacházely i na půdě vlivných organizací s početnou členskou základnou (Deutscher Turnverband, Deutscher Kulturverband, Bund der Deutschen in Böhmen aj.), které sice vystupovaly jako formálně apolitická uskupení, ale v úsilí o integraci sudetoněmecké pospolitosti a prohloubení její identity ve vztahu k českému prostředí (tzv. Volkstumskampf) propagovaly také nacionálně radikální ideje. Nacionalisticky a separatisticky naladěné skupiny sudetských Němců udržovaly čilé kontakty s obdobně profilovanými organizacemi v zahraničí, ale též s některými oficiálními politickými místy v Německu a Rakousku. Považovaly se za jakousi „předsunutou hlídku němectví“ a osobovaly si rovněž právo ovlivňovat československou zahraniční politiku ve vztahu k Německu.⁴⁵

V letech 1926–1938 v československých vládách kontinuálně zasedali dva až tři němečtí ministři, a to z řad německých agrárníků, německé křesťansko-sociální strany a – od roku 1929 – též německé sociální demokracie. Tyto aktivistické strany měly na přelomu dvacátých a třicátých let celkovou volební podporu přibližně dvou třetin německého obyvatelstva českých zemí.⁴⁶ Státotvorný přístup části německé politické reprezentace byl významným faktorem pro

Ersten Tschechoslowakischen Republik: Möglichkeiten und Grenzen der Verständigung zwischen Tschechen und Deutschen (1918–1929). Frankfurt am Main aj. 2002; DIETL, Werner: *Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in der Ersten Tschechoslowakischen Republik.* München 1991; ŠEBEK, Jaroslav: *Deutsche Christlichsoziale Volkspartei in der polovině 30. let (odraz politiky novoaktivismu).* In: KÁRNÍK, Zdeněk (ed.): *K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Sv. III: Od války k válce 1914–1939.* Praha 1998, s. 93–127.

⁴⁴ Viz: MALÍŘ, Jiří – MAREK Pavel (ed.): *Politické strany. I. díl,* s. 869–875, KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938).* Díl druhý, s. 183–200; LUH, Andreas: *Die Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei im Sudetenland: Völkische Arbeiterpartei und faschistische Bewegung.* In: *Bohemia,* roč. 32, č. 1 (1991), s. 23–38.

⁴⁵ Srv. JAWORSKI, Rudolf: *Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích Výmarské republiky a ČSR.* Praha 2004.

⁴⁶ V parlamentních volbách v roce 1929 volilo německou sociální demokracii (Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei) 501 937 voličů, německé křesťanské demokraty (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei) 348 066 voličů a Deutsche Wahlgemeinschaft, jejímž jádrem byli němečtí agrárníci (Bund der Landwirte), 388 532 voličů (srv. KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938).* Díl první, s. 558). Pro přehled výsledků všech parlamentních voleb v meziválečném Československu (konaly

alespoň dočasnou stabilitu Československa. To ovšem neznamenalo, že by pocity křivdy a projevy nespokojenosti mezi Maďary a Němci vymizely. Nebylo tomu tak ani v nejlepších letech existence československého státu. Příslušníci německé menšiny v této souvislosti nejcitlivěji vnímali jazykový zákon, problematiku školství, zejména základního a středního, a pozemkovou reformu, resp., obecněji vyjádřeno, uplatňování českých ekonomických zájmů s cílem budovat vlastní „národní državu“ v oblastech tradičně obývaných Němci. V prvních dvou případech se jednalo především o změnu postavení, jaké Češi a Němci zastávali za Rakouska, jež signalizovala, kdo je nyní v zemi určující silou. V případě pozemkové reformy pak šlo o politickou praxi provázející redistribuci majetku, během níž se v řadě případů uplatňovaly nacionálně motivované momenty.

Jazykový zákon z 29. února 1920 v souladu s mezinárodními smlouvami zaručil existenci menšinového školství i komunikaci úřadů v menšinových jazycích všude tam, kde příslušná minorita tvořila alespoň 20 % obyvatelstva.⁴⁷ Zákon sice předepisoval pro vnitřní úřadování „státní/oficiální“ jazyk, jenže poněkud paradoxně nezakotvil výslovnou povinnost úředníků či soudců tento jazyk ovládat, čímž vyvolal nevoli v řadách českých nacionalistů. Němci si zase stěžovali, že to mnohé úřady neberou v úvahu nebo že v některých místech s menší než dvacetiprocentní menšinou, kde bylo zvykem úřadovat i německy, předstírají, že němčina je pro ně „cizí, neznámou řečí“.⁴⁸ Jazykové zákonodárství bylo celkově poměrně složité, což v praxi nahrávalo preferování „československého“ jazyka v nejrůznějších nejasných případech. V roce 1926, ještě před vstupem dvou německých ministrů do vlády, pak bylo přijato vládní jazykové nařízení, které nejednoznačné pasáže jazykového zákona vyložilo spíše v neprospěch menšin.⁴⁹

K ostře sledované oblasti, v níž se tradičně střetávaly národní a menšinové zájmy, patřilo v meziválečném období, a to nejen v českých zemích, školství. Základní logika vyučovacího jazyka na školách, která platila v podmínkách rakousko-uherské monarchie, zůstala po převratu z roku 1918 nadále zachována. Vyučovací jazyk se tak odvozoval od národnostních poměrů panujících ve správních jednotkách (obcích), v nichž byla daná škola zřízena. Pro Němce pouze přibyla nutnost učit se také česky a Čechům teoreticky odpadla povinnost učit se německy. Ve skutečnosti však byly rozdíly oproti minulosti závažnější. Dřívější praktická potřeba zvládnout němčinu jako předpoklad pro sociální vzestup i v národnostně smíšených oblastech motivovala Čechy k jejímu užívání jako jazyka komunikace, což mj. vedlo k posílání jejich dětí do německých škol. Tento stav se po vzniku Československa zvrátil a v národnostně smíšených oblastech to byly nyní naopak české školy, které snáze získávaly žáky včetně těch z německého prostředí, kterých pak značně přibývalo. Počet německých dětí v českých školách se do roku 1935 více než zšestinásobil.

Významnou roli sehrála na tomto poli také Česká matice školská. Již za Rakouska suplovaly z českého pohledu nedostatečnou státní podporu obranné jednoty a matice, které pořádaly – stejně jako obdobné německé organizace – různé sbírky na výstavbu a provoz českých škol. Po vzniku republiky působily tyto spolky dále a se státní podporou ještě zintenzivnily svoji činnost. Počet českých (tzv. menšinových) škol v Němci osídleném pohraničí rychle narůstal.

se v letech 1920, 1925, 1929 a 1935) viz např. *Dějiny zemí Koruny české*. II. svazek. Praha – Litomyšl 1997, 4. vydání, s. 172 n.

47 Jazykový zákon č. 122/1920 Sb. je publikován např. v práci PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*. s. 397–400.

48 Srv. např. protest Svazu německých advokátů v Praze proti omezování práv Němců se zřetelem k praxi při užívání jejich jazyka v úředním styku z 8. dubna 1920. Dokument publikován v edici HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (ed.): *Státní politika vůči německé menšině*, dok. 133, s. 207.

49 K jazykové problematice srv. důkladnou analýzu v práci KUČERA, Jaroslav: *Minderheit im Nationalstaat*.

Až do třicátých let sice na jednu německou třídu stále připadalo méně žáků než na průměrnou třídu českou, Němci však více než tuto statistiku vnímali celkový směr vývoje, tj. relativní proměnu svých pozic. A ta byla jednoznačná. Ve snaze o vyrovnání školské vybavenosti jednotlivých národnostních skupin směřovaly finance především do jiného než německého školství. Již během dvacátých let se tak počet německých základních škol snížil o celou čtvrtinu.⁵⁰ Státní podpora českých menšin v pohraničí byla vedle školství poměrně štedrá také v kulturní oblasti. Tam, kde se pomoci případně nedostávalo, se představitelé „státního národa“ obraceli na předáky jednotlivých politických stran, především národních demokratů a národních socialistů.⁵¹ Zejména pro národní demokraty byl boj proti „útlaku“ Čechů v pohraničí zcela zásadním politickým programem.⁵² Byla to právě tato politika posilování české identity, která značně přispívala k vyhocování národnostních sporů. Tam, kde státní úřady více či méně otevřeně podporovaly české enklávy nebo menšiny žijící na „zněmčených“ územích, byli mnozí Němci znepokojeni a současně se utvrzovali v přesvědčení, že Češi na ně vyvíjejí záměrné asimilační tlaky s cílem „odnárodnit“ jejich společenství.⁵³

Vzhledem k výše řečenému je třeba zdůraznit, že německé obyvatelstvo disponovalo v Československu v meziválečném období rozvinutou a poměrně hustou sítí národnostního školství všech stupňů a různého zaměření včetně univerzity (Praha) a dvou technik (Praha, Brno). V českých zemích se postupně vytvořila velmi členitá organizační struktura života německé národnostní skupiny, a to jak pokud šlo o různé zájmové svazy a spolky, tak o profesní, hospodářská, družstevní, samosprávná, podpůrná aj. uskupení, odborové útvary a pochopitelně též politické strany. Němci měli svá nakladatelství, vydávali různorodý periodický i neperiodický tisk, vlastnili a spravovali divadla, muzea, knihovny i archivy.

50 Více k tomu např. REXHEUSER, Rex: Das Schulwesen der nationalen Minderheiten in Estland, Lettland, Polen und der Tschechoslowakei zwischen den Weltkriegen. In: LEMBERG, Hans (ed.): *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918–1939): Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten*. Marburg 1997, s. 283–312. Řadu zajímavých pohledů na problematiku školství v mnohonárodnostním státě přináší též studie NĚMEC, Mírek: *Erziehung zum Staatsbürger? Deutsche Sekundarschulen in der Tschechoslowakei 1918–1938*. Essen 2010.

51 K úloze různých českých „ochranných spolků“ v pohraničí srv. sborník TRAPL, Miloš a kol.: *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy 2003.

52 Nejpopulárnější stranou mezi Čechy v okresech s převážnou německou většinou však byli národní socialisté, kteří pro zdejší „hraničáře“, mezi nimiž bylo mnoho veřejných a státních zaměstnanců, asi nejlépe reprezentovali československou státní ideu. Sociální demokraté získali mezi Čechy v pohraničí nejsilnější podporu v parlamentních volbách v roce 1920, později se v tomto voličském prostředí umísťovali většinou na druhém místě, až po nich následovali národní demokraté. Ti však zde získávali procentuálně více hlasů než ve vnitrozemí. Další zvláštností ve volebním chování českých „hraničářů“ byla skutečnost, že agráři, nejsilnější česká strana v celostátním měřítku, se mezi nimi těšili menší oblibě. Opomenout nelze ani okolnost, že nemalá část Čechů žijících v pohraničních oblastech, zejména z řad dělnictva a nižších sociálních vrstev, volila do parlamentu kandidáty internacionální KSČ. Srv. k tomu např. GAWRECKI, Dan: Češi v německém pohraničí: Jejich politická orientace v meziválečném Československu. In: *Východočeské listy historické*, č. 23–24 (2005), s. 55–62.

53 Navzdory nejednou vyhoceným sporům o „národní državu“ a identitu, resp. konfliktům ve sféře „velké politiky“, se příslušníci obou národních společenství pochopitelně navzájem v každodenním životě intenzivně stýkali, spolupracovali v mnoha oblastech, navazovali a udržovali sousedské, přátelské a příbuzenské vztahy. V této souvislosti nelze nezmínit také rozšířenou výměnu školní mládeže („handl“), kdy byly děti posílány na prázdniny do druhé jazykové oblasti. Srv. NĚMEC, Mírek: *Erziehung zum Staatsbürger?*, s. 260 n. a „vzpomínkovou“ práci ILLMANN, Erich: *Der Schüleraustausch in der 1. Tschechoslowakischen Republik 1918–1938*. Mainz 2002. – Nemalou úlohu sehrával z hlediska těsného soužití Čechů s Němci značný počet smíšených manželství, jichž bylo odhadem až kolem 100 tisíc. Uzavírání smíšených sňatků československý stát nijak nebránil. Stejně jako ve starších dobách šlo i v meziválečné etapě o naprosto běžnou záležitost související s přirozenými mezilidskými kontakty a vazbami. Ze strany některých reprezentantů obou národnostních „táborů“ se existence smíšených manželství navíc jevila jako šance získat postupně „jinonárodního“ manželského partnera a v rodině narozené děti pro vlastní identitu. – O postavení smíšených manželství v období let 1918–1945 vypovídají retrospektivně i některé prameny, které jsou publikovány v rámci edice VNPČP.

Postavení menšin v podmínkách předmnichovské republiky neurčovaly ovšem jen zákony a právní předpisy, jež se speciálně zaobíraly jejich – většinou individuálně, nikoli kolektivně pojatými – právy, ale také mnohé normy a konkrétní politické kroky, jež se jich jako specifické části obyvatelstva formálně netýkaly nebo jejich situaci ovlivňovaly pouze nepřímo. Vedle správní oblasti (zde je možno mj. uvést neuskutečnění správní reformy, tj. zavedení župního zřízení, v českých zemích z obavy, že by ve dvou z proponovaných žup došlo k posílení pozic Němců,⁵⁴ nebo omezení pravomocí místních samospráv) to platilo zejména o hospodářské sféře. O míře akcentace nacionálně relevantních prvků v českých ekonomických aktivitách po roce 1918 se mezi hospodářskými historiky vedou dodnes živé diskuze. Zdá se, že přinejmenším v prvních letech po vzniku samostatného československého státu nehrála v české politice určující roli přímá podpora českým hospodářským subjektům, jež by „německou državu“ v ekonomice nějak cíleně podvazovala či upozadovala, ale že šlo v první řadě o důsledky zásadnějších proměn ekonomických vztahů, mj. též v souvislosti s částečným přerušением obchodních vazeb mezi Vídní a německými podnikateli z českých zemí formou nostrifikace a oddělení československé měny, jež v tomto směru působily. Oba zmíněné kroky ovšem poškodily Němce z českých zemí přirozeně více než jejich české protějšky, zůstává však otázkou, zda je možné interpretovat je jako nějaká jednostranná „nacionalistická“ opatření.

Pokud jde o hospodářskou oblast, je tradičně diskutovaným tématem také objem státních zakázek, jež získaly české, resp. německé firmy. Vzhledem k tomu, že německé obyvatelstvo tvořilo téměř 30 % všech obyvatel českých zemí a že k němu také příslušely početnější skupiny lidí s vyšší životní úrovní platící také vyšší daně, by se dalo očekávat, že stát mající vážný zájem na zachování loajality všech svých občanů nezávisle na jejich jazyku či národnosti bude při zadávání zakázek k těmto skutečnostem patřičně přihlížet. Tak tomu ovšem nezřídka nebylo. Poté, když hospodářská krize na počátku třicátých let postihla zejména převážně Němci osídlená teritoria a způsobila tam podstatně vyšší nezaměstnanost než v českých oblastech,⁵⁵ se potřeba zvýšené státní hospodářské aktivity jevila jako obzvláště naléhavá. Větší důslednost by byla v tomto ohledu nepochybně na místě. Ukazuje se, že výtky některých sudetoněmeckých představitelů, a to nejen z řad nacionálních radikálů, směřující na adresu československé vlády, že dochází k zřetelnému znevýhodnění německých firem při zadávání státních zakázek, byly v nemalé míře opodstatněné.⁵⁶ V této souvislosti je však třeba zmínit, že ne vždy muselo jít o přímý důsle-

Obr. 16/ Nezaměstnaní při nouzových pracích. Tanvald, Poštovní ulice, 1930.

54 Viz úvod č. II., kap. A1.

55 Srv. k tomu pozn. č. 70 níže.

56 Podle údajů Sudetoněmecké strany (SdP) z poloviny třicátých let, které se však opíraly o oficiální československé statistiky, činil podíl „německých“ firem na všech zadaných státních zakázkách v převážně německých oblastech (kde žilo 84,5 % Němců

dek nějakého záměrného, apriorního vyloučení z výběrových řízení, ale že určitou roli mohla sehrávat i skutečnost, že německé firmy se často celostátních výběrových soutěží ani nezúčastnily nebo že jejich nabídky byly dražší než ty, jež předkládaly firmy české. Nelze však pochopitelně vyloučit, že příčinou horších výsledků německých podnikatelů v této oblasti mohl být rovněž fakt, že ve státním aparátu a zájmových uskupeních, kde se o zakázkách rozhodovalo (různé formy korupce zde zřejmě nebyly nijak ojedinělým jevem), byli příslušníci „státního národa“ zastoupeni mnohem silněji.⁵⁷

Co se týče státního aparátu, nebylo dominantní zastoupení „Čechoslováků“ jen důsledkem jejich většího podílu na populaci ve státě. Méně významná pozice příslušníků národnostních minorit byla částečně podmíněna i postupem, jenž byl uplatňován při obsazování míst ve státní a veřejné správě, ve státních podnicích apod. V důsledku různých administrativních zásahů (jazykové zkoušky aj.) a penzionování ubylo v letech 1921–1930 podle často frekventovaných propočtů celkem více než 30 tisíc zaměstnanců a zřízenců německé národnosti ve státních službách (železnice, pošty, ozbrojené složky, všeobecná správa, školství apod.).⁵⁸ Důkladnější analýza dostupných dat naznačila, že po polovině dvacátých let opustilo z různých příčin a různými cestami státní službu asi 15 000 až 18 000 Němců.⁵⁹

Mnohé spory se vedly také o tom, nakolik byla nacionálně motivována již výše zmiňovaná pozemková reforma. Na základě stávajících poznatků lze konstatovat, že takřka nebo vůbec ne, přestože se tuto významnou změnu ve vlastnických vztazích k půdě snažili mnozí čeští nacionalističtí politici takto před veřejností legitimizovat a prezentovat. Z pohledu strůjců pozemkové reformy šlo v první řadě o to, aby se předešlo sociálnímu napětí a případně i nepokojům na venkově, aby byl uspokojen hlad drobných rolníků po půdě a aby došlo k odstranění nežádou-

Obr. 17/ Nezaměstnaní v pohraničních oblastech ve 30. letech 20. století (lokalita neznámá).

a pouze 15,5 % Čechů) údajně pouhých 16,1 % (viz *Sudetendeutsche Beschwerde an den Völkerbund*. Karlsbad – Leipzig 1936, s. 90).

57 BOYER, Christoph: Přidělování státních zakázek v ČSR ve 30. letech – prostředek likvidace sudetoněmeckého hospodářství? In: KOVÁČ, Dušan – HOENSCH, Jörg K. (ed.): *Ztroskotání spojitosti: Češi, Němci a Slovinci v první republice 1918–1939*. Praha 1993, s. 118–181, zde 133–142. – Velká část státních zakázek byla navíc přidělena v kompetenci ministerstva národní obrany, kde důvěra k jinonárodním skupinám nebyla ve srovnání s jinými rezorty příliš vysoká. To se mj. prokázalo i v roce 1936 při vydání výnosu ministra národní obrany F. Machníka (tzv. Machníkův výnos), který v oblasti zbrojních zakázek zřetelně diskriminoval čistě či převážně německé firmy. Viz PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 235–237; ZÜCKERT, Martin: *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. München 2006, 263–264; TŮ, dok. č. 14, s. 26 n.

58 Podle údajů SdP, které vycházely z československých statistik, činil podíl německých zaměstnanců v armádě (důstojníci a dělesloužící) 5 %, u drah 12 %, v soudnictví 13 % a ve školství 23 %. Viz *Sudetendeutsche Beschwerde an den Völkerbund*, s. 92. Srv. též dobový statistický přehled týkající se úbytku Němců ve státní službě mezi lety 1921 a 1930, který je obsažen v počítačové aplikaci „Edice VNPČP“.

59 Zevrubněji s řadou upřesnění pojednává o této problematice KUČERA, Jaroslav: *Minderheit im Nationalstaat*, s. 246–297, zejména s. 277–286.

cích poměrů, jež dosud panovaly zejména na slovenských latifundiích. Na druhé straně, některé legislativní „drobnosti“ týkající se reformy určitý nacionální náboj obsahovaly, jak tomu např. bylo ve formulaci, že „osoby, které se hrubě provinily během světové války vůči československému národu“,⁶⁰ nemohou být za zkonfiskovanou půdu odškodněny. Je pochopitelné – a tvůrci příslušných právních norem to určitě předpokládali – že loajalitu vůči habsburské monarchii zachovávali především německy hovořící, resp. s němečtvím se identifikující pozemkoví vlastníci. Kromě samotného faktu, že zastoupení Němců (přesněji řečeno německojazyčných subjektů) bylo mezi velkými vlastníky půdy evidentně vyšší než tomu bylo u Čechů a než by odpovídalo celkovému početnímu poměru německých a českých obyvatel, byla řada nacionálně relevantních aspektů patrná především ve vlastním praktickém provádění pozemkové reformy. Nelze totiž nepřipomenout, že Státní pozemkový úřad mohl takřka neomezeně rozhodovat o různých výjimkách (např. o parcelacích a částečných konfiskacích i menších statků než těch, na něž se vztahovala zákonem stanovená hranice, nebo naopak o ponechání větších statků jejich původním vlastníkům). Doslova volnou ruku měl tento v podstatě českými agrárníky řízený úřad v přidělování tzv. zbytkových statků.⁶¹ Preferovala se přitom klientela, která byla pochopitelně ve své většině česká a slovenská.⁶² Ať již byla míra podílu národnostního faktoru na realizaci reformy jakákoli, v každém případě ji samotní Němci vnímali a pociťovali jako velmi výrazný zásah do své vlastní „državy“. Svědčila o tom mj. skutečnost, že sedm z jedenácti německých stížností na československou národnostní politiku předložených do roku 1929 Společnosti národů se týkala právě pozemkové reformy.⁶³

Údajný „pročeský“ ráz pozemkové reformy, jenž byl mnoha Němci spatřován i v usazování českých kolonistů v pohraničí,⁶⁴ se ovšem stal předmětem kritiky a různých výpadů i na Slovensku, zejména ze strany některých představitelů Slovenské ľudové strany, kteří bránili pozemkovou držbu katolické církve. Provádění pozemkové reformy na Slovensku mělo vedle zřejmého „protikatolického“ podtextu současně i protimaďarské zaměření. Pokud zde ve větší míře došlo k nové kolonizaci, pak pouze na jižním Slovensku, a to právě na úkor někdejších maďarských držav.⁶⁵ Významnější problém ve vztazích mezi Čechy a Slováky představovala česká převaha ve vyšších příjmových skupinách státní správy a ve vyšším školství na Slovensku, jež vyvolávala

60 Citováno podle BALCAR, Jaromír: Pozemková reforma v období první Československé republiky. In: *Dějiny a současnost*, roč. 22, č. 6 (2000), s. 27–31, zde 29.

61 Například z 54 126 hektarů půdy přidělovaných ze zbytkových statků nad 30 hektarů obdrželi němečtí žadatelé pouze 5 545 hektarů. Viz TÝŽ: Instrument im Volkstumskampf? Die Anfänge der Bodenreform in der Tschechoslowakei 1919–1920. In: *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, roč. 46, č. 3 (1998), s. 391–428. K meziválečné pozemkové reformě viz též FROLEC, Ivo (ed): *Československá pozemková reforma 1919–1935 a její mezinárodní souvislosti*. Uherské Hradiště 1994, s. 43–50 nebo PUTTKAMER, Joachim von: Die tschechoslowakische Bodenreform von 1919: Soziale Umgestaltung als Fundament der Republik. In: *Bohemia*, roč. 46, č. 2 (2005), s. 315–342.

62 Srv. např. LACINA, Vlastislav: *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha 1990; TÝŽ: *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha 1994; ALBRECHT, Catherine: *Economic Nationalism in The Sudetenland, 1918–1938*. In: CORNWALL, Mark – EWANS, R.J.W. (ed.): *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe*. Oxford – New York 2007, s. 89–108.

63 Další otázky, jež byly v petičích (stížnostech) zaslaných Společnosti národů různými organizacemi nebo soukromými osobami z řad německé menšiny v ČSR výrazněji exponovány, se týkaly zejména propouštění státních zaměstnanců, jazykových a školských předpisů či postupu při udělování státního občanství. Reflektovány a kritizovány však byly i jiné, zcela konkrétní akty, např. zabránění Stavovského divadla nebo Německé hudební akademie v Praze českou stranou v bouřlivé poválečné etapě (viz PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 107).

64 K českým „koloniím“ zakládaným v pohraničí českých zemích, na jižním Slovensku a na Podkarpatské Rusi srv. např. dobový statistický přehled v počítačové aplikaci „Edice VNPČP“.

65 K tomu viz více v syntetické práci RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století*. Českých „kolonistů“ mělo být na Slovensku několik tisíc.

napětí zejména poté, když na konci dvacátých let vyrostla nová generace kvalifikovaných slovenských zaměstnanců, kteří se nemohli propracovat na Čechy dříve obsazené pozice.

V kontextu situace minorit v meziválečném Československu nelze opomenout specifika politiky státu vůči romskému (cikánskému) etniku,⁶⁶ jež byla pregnantněji zachycena v zákoně proti potulným cikánům (č. 117/1927 Sb.). Ten nejenže omezoval volný pohyb Romů, ale současně je kladl na roveň „tulákům práce se štitícím“. Ačkoli tato norma, jejímiž vzory se staly francouzský zákon z roku 1912 a bavorský zákon z roku 1926, neměla postihovat příslušníky této skupiny podle rasových či etnických kritérií, nýbrž jen vzhledem ke způsobu jejich života, byla přesto v praxi nezřídka aplikována i na usedlé Cikány/Romy, kteří měli trvalé zaměstnání. Skutečnost, že i v demokratických poměrech první republiky byl postup vůči romskému obyvatelstvu nastaven spíše restriktivně a že v žádoucí míře nepřihlížel k jeho zvláštním potřebám a identitě jakožto svébytné etnické skupiny (minority), měla v dobových souvislostech obecnější povahu a setrvalejší vliv, jehož historické kořeny lze sledovat již ve starší historii a následně po dobu trvání habsburské monarchie.⁶⁷

Shrme-li základní charakteristiky postavení národnostních menšin v Československu dvacátých let, můžeme konstatovat, že přístup, který v tomto období vůči nim uplatňovaly státní úřady, byl co do obecných zásad demokratický a vcelku tolerantní. Svědčila o tom mnohá fakta z různých oblastí veřejného života. Naplňování garancí minoritních práv se mohlo opřít o velmi širokou bázi různých právních předpisů. Patrná byla dokonce i jistá přebujelost tohoto normativního rámce, zejména pokud šlo o jazyková práva a jejich regulaci v různých podmínkách, jež ve sféře národnostní politiky působila těžkopádně a spolupodílela se na vzniku řady komplikací. Celkové zajištění menšinové ochrany v praxi bylo ovšem v tehdejší ČSR v mezinárodním měřítku jednoznačně nadprůměrné a v Evropě východně od Německa a Itálie svojí kvalitou srovnatelné snad jenom se situací v Estonsku. Nicméně, různé konflikty a řevnivosti pocházející ze starší i novější minulosti, hlouběji zafixované resentimenty i poněkud omezeně formulované, jednostranně nebo ryze instrumentálně interpretované principy československé státnosti přispívaly leckdy k jitržení nacionálních animozit. Zejména v česko-německém soužití to vedlo k určitému napětí a někdy i závažnějším střetům,⁶⁸ což se pochopitelně zpětně odrazilo v zaměření národnostní politiky státu, jež nebyla dostatečně rychle a účinně zbavena některých diskriminačních pokusů. Oficiálně obzvláště zdůrazňované proklamace (Československo je národním státem, „československý národ“ je jediným svrchovaným státotvorným subjektem

66 V meziválečném Československu nešlo o uznanou národnostní skupinu (menšinu).

67 Srv. mj. NEČAS, Ctibor: *Romové v České republice včera a dnes*. Olomouc 2002, s. 55–60; SOMMER, Karel: V bludném kruhu: Realizace zákona o potulných cikánech v praxi. In: *Slezský sborník*, roč. 97, č. 1 (1999), s. 21–37; DLOUHÝ, Michal: Zákon o potulných cikánech a činnost četnictva při jeho realizaci. In: *Kriminalistický sborník*, roč. 36 (1992), s. 487–496; SMOLINSKÝ, Marian: Vztah četnictva k potulným cikánům. In: *Časopis pro právní vědu a praxi*, roč. 3 (1995), s. 169–202; GJURICHOVÁ, Jitka: *Na okraji: Romové jako objekt státní politiky*. Praha 1999; MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938*. Opava 1999, s. 117; PETRÁŠ, René: Cikánská/romská otázka v Československu na počátku komunistického režimu a návaznost na starší vývoj. In: *Právněhistorické studie*, roč. 38 (2007), s. 225–247; ŠÍPEK, Zdeněk: Cikánská otázka v prvním desetiletí ČSR. In: *Český lid*, roč. 77, č. 3 (1990), s. 139–144; TÝŽ: Cikánská otázka v druhém desetiletí ČSR (Od vydání zákona č. 117/27 Sb. do mnichovského diktátu). In: *Český lid*, roč. 78, č. 4 (1991), s. 271–275; HORVÁTHOVÁ-HOLOMKOVÁ, Jana: Dílčí příspěvek k zamyšlení nad povahou a působením zákona č. 117/1927 Sbn. o potulných cikánech ze zorného úhlu současných znalostí v oblasti romistiky a sociální práce (Na základě nepublikovaných písemných i ústních pramenů). In: DVOŘÁK, Tomáš – VLČEK, Radomír – VYKOUPILO, Libor (ed.): *Milý Bore...: Profesoru Ctiboru Nečasovi k jeho sedmdesátým narozeninám věnují přátelé, kolegové a žáci*. Brno 2003, s. 311–319; MACHAČOVÁ, Jana: Vývoj zákonodárství a Cikáni v českých zemích 1848–1918. In: *Slezský sborník*, roč. 92, č. 1 (1994), s. 12–21.

68 Dnes již „klasické“ dílo k různým souvislostem česko-německých třenic představuje práce RÁDL, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Praha 1928 (2. vydání Praha 1993).

apod.) sloužily nejednou k zakrývání nedostatků při konkrétní aplikaci menšinových práv, což hlavně u Němců podněcovalo nedůvěru k republice nebo přímo nahrávalo nacionalisticko-demagogickým argumentům a výpadům.

A5. Češi a Němci před definitivním rozchodem (1930–1938)

Jestliže dvacátá léta přesvědčila většinu reprezentantů národnostních minorit žijících v Československu o nutnosti přinejmenším podmíněné spolupráce s novou republikou, nabral vývoj v první polovině třicátých let jiný směr. Kromě odlišné zahraničněpolitické konstelace umocňovala z hlediska potenciální loajality menšin tuto závaznou proměnu především hospodářská krize včetně způsobu, jakým na ni československý stát reagoval.⁶⁹ Pokud jde o Němce, svou úlohu ale nepochybně sehrála také málo efektivní politika aktivistických stran. Ty sice hledaly různé možnosti, jak ve spolupráci s vládou a českými stranami dosáhnout celkového zlepšení česko-německého poměru a konkrétně též situace v krizi výrazně postiženém pohraničí, ale chyběla jim perspektivní, komplexnější, dobře propracovaná koncepce národnostního vyrovnání mezi Čechy a Němci. Vzhledem k daným podmínkám a poměru sil mezi jednotlivými národnostmi však bylo ještě závažnější, že ani směrodatné české (slovenské) politické síly nedisponovaly ucelenějším konceptem ofenzivnější a vstřícnější národnostní politiky.

Bezesporu drastičtější dopad hospodářské krize na německé obyvatelstvo v pohraničních územích⁷⁰ byl kromě obecně známých vnějších příčin způsoben i vnitřní slabostí zdejšího hos-

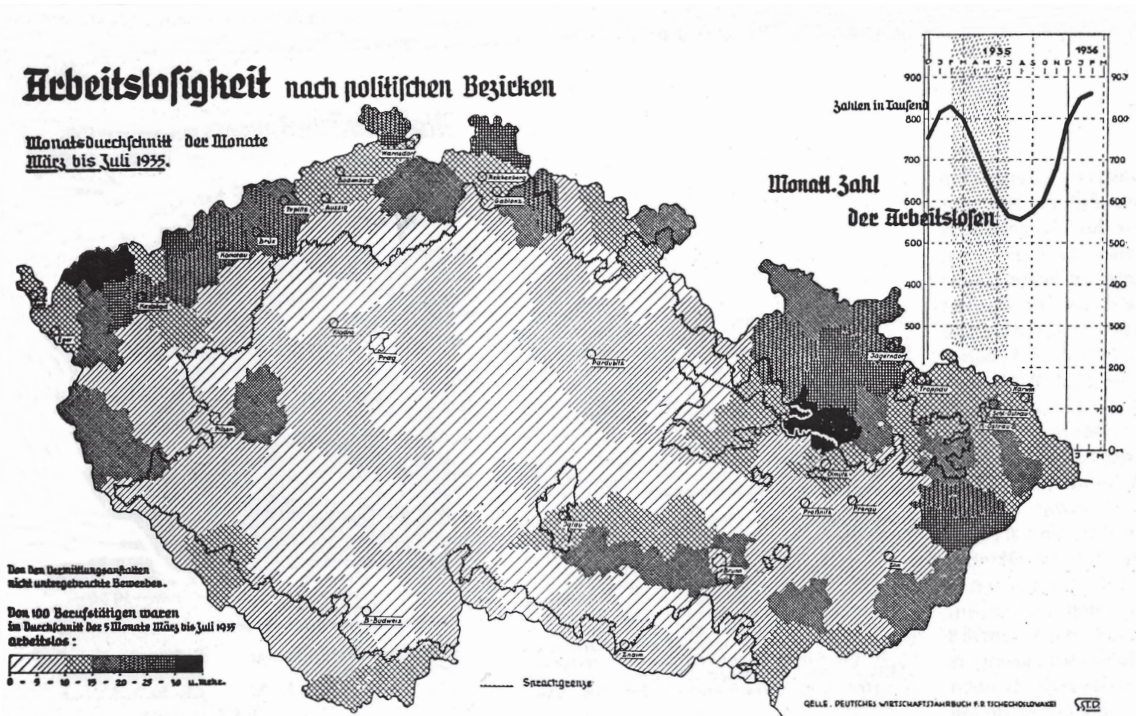

Obr. 18/ Tomáš Garrigue Masaryk se svým nástupcem ve funkci prezidenta ČSR Edvardem Benešem. Lány, 18. prosince 1935.

69 K tomu konkrétně např. ALBRECHT, Catherine: *Economic Nationalism in the Sudetenland*. K problematice dopadů velké hospodářské krize na situaci v pohraničí také KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl druhý, s. 45–48. K psychologickým a politickým důsledkům absence energičtější hospodářské politiky ve prospěch průmyslu v pohraničních oblastech rovněž JESENSKÁ, Milena: *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937–1939*. Praha 1997.

70 Mezi nejvíce postižená průmyslová odvětví patřil lehký, na vývoz orientovaný průmysl: porcelánky, sklárny, textilní továrny a další výroby nacházející se převážně v pohraničních oblastech. Produkce těchto oborů klesla v krizových letech přibližně na polovinu hodnot z roku 1929. Zatímco těžký průmysl, zejména zbrojní, s centry v Praze, Brně nebo Plzni, se v letech 1934 a 1935 podařilo zvolna, ale přece jen oživit, lehký průmysl zaměřený na export ještě v polovině třicátých let stagnoval. Postupně se krize přesouvala také do dalších oborů (těžba uhlí, strojírenství, chemie), do stavebnictví a terciární sféry, ale i finanční oblasti. Zasaženo bylo drobné podnikání ve městech, následky krize dolehly rovněž na zemědělské výrobce. Sociální napětí a konflikty (mzdová hnutí, stávky) umocňoval tíživý problém nezaměstnanosti, jež byla v okresech osídlených převážně německým obyvatelstvem většinou výrazně vyšší než ve vnitrozemí. V roce 1933 činila např. průměrná nezaměstnanost v českých zemích 5,5 % a v Sudetech 6,3 %, v roce 1935 pak v prvním případě 4,7 % a ve druhém 8,5 %. V červenci 1936, kdy následky krize dosáhly svého vrcholu, připadlo v pohraničí na 1 000 obyvatel zhruba 73,6 a na 1 000 činných v povolání 145,2 nezaměstnaných, zatímco ve vnitrozemí to bylo 24 a 56,2 osob bez práce. Míra nezaměstnanosti se v oblastech s více než 80 % podílem německého obyvatelstva pohybovala v tomto roce kolem 15 %, v převážně českých nebo slovenských okresech mezi 6 a 9 % (srv. KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl třetí: *O přežití a o život (1936–1938)*. Praha 2003, s. 65). Tento stav panoval v době, kdy sousední,

Mapa č. 9

Nezaměstnanost podle polit. okresů v zemích historických. Měsíční průměr měsíců března-července 1935. Ze 100 pracujících bylo průměrně v těchto měsících bez práce. S hranicí jazykovou. Pramen: „Deutsches Wirtschaftsjahrbuch für die Tschechoslowakei 1936“, S. 187.

Unemployment according to political districts in the historical provinces. Monthly average from March to July 1935. Of 100 gainful workers average number of unemployed in months in question. With linguistic boundaries. Book of reference: „Deutsches Wirtschaftsjahrbuch für die Tschechoslowakei 1936“, S. 187.

Chômage suivant districts politiques dans les provinces historiques. Moyenne mensuelle du mois de mars au mois de juillet 1935. Par 100 habitants vivant de leur occupation nombre de chômeurs enregistrés. — Avec limite linguistique. Source: „Deutsches Wirtschaftsjahrbuch f. d. Tschechoslowakei 1936“, S. 187.

podářství související s jeho dosavadním nerovnoměrným vývojem a z něj plynoucí historickou zátěží včetně strukturálních odlišností (převaha lehkého a spotřebního, na export zaměřeného průmyslu). Do hry však aktuálně vstoupily i jiné faktory. Zdaleka ne všechny vůdčí osobnosti české politiky si totiž dostatečně uvědomovaly, do jaké míry může jejich ne zrovna uspokojivé úsilí o překonání krize a jejich sociálních a jiných následků ovlivnit nálady a postoje v Němci převážně osídlených oblastech. Olej do ohně přitom přilévala nepřilíš prozíravá praxe hospodářské politiky. Ačkoli se pozice státu jako zaměstnavatele v důsledku protikrizových opatření posilovala, nebylo toho přiměřeně využito ve prospěch menšin, v první řadě té nejpočetnější, německé, jejíž loajalita mohla být posílena i touto cestou. Stát jako zadavatel zakázek i za těchto okolností preferoval spíše české subjekty, přičemž se uplatňovaly i úzce vymezené zájmy ekonomických a politických elit. Ke konfliktům vedoucí důsledky na sebe nenechaly dlouho čekat, vždyť i na německé straně byla „národovecká“ politika výrazně formována ekonomickými zřeteli. K tomu je ovšem nutno poznamenat, že následně, ve druhé polovině třicátých let, přestala s odvoláním na hospodářské nezbytnosti řada podniků ovládaných již stoupenci K. Henleina zaměstnávat nejen Čechy (prioritně z nacionálních důvodů), ale také odpůrce z řad německého obyvatelstva, což mělo evidentně politickou motivaci. Tito Němci se tak nejen pokud šlo o pracovní místa, ale i další segmenty společenského života, dostávali do nezáviděníhodné pozice „menšiny v menšině“.

V roce 1933 se nacionalistické proudy sjednotily v Sudetoněmecké vlastenecké frontě (Sudetendeutsche Heimatfront – SHF) Konrada Henleina.⁷¹ Toto uskupení vytvořilo svým zaměřením, které zpočátku ještě neobsahovalo jasný politický program a nevyklučovalo ani koexistenci s ostatními německými politickými stranami, vhodné předpoklady pro sjednocení všech německy mluvících obyvatel českých zemí pod heslem sudetoněmectví, resp. tzv. Volksgemeinschaft. Co se týče struktury, členstva a zčásti též ideových postulátů, navazovala SHF zejména na předtím rozpuštěné nacionalistické strany DNSAP a DNP. Henleinovo hnutí prohlásilo za svůj cíl účinnější hájení životně důležitých zájmů všech Němců v republice. Definovalo se jako národní, antimarxistické hnutí, přičemž některé prvky antisemitismu byly již tehdy dostatečně zřejmé. SHF zpočátku veřejně proklamovala svou loajalitu ke státu a požadovala národnostní vyrovnání v jeho rámci.

Obr. 19/ Portrét a podpis Konrada Henleina (reprodukce z publikace z roku 1938, která obsahuje i některé Henleinovy projevy).

nacisty ovládnuté Německo již krizi překonalo a zažívalo jednoznačnou konjunkturu, jejíž součástí byl i pocit relativní sociální jistoty. – K znázornění míry nezaměstnanosti srv. statistické údaje v edici TÚ, dok. č. 4, s. 14–19, a v předkládaném dílu **mapu** č. 9. Jde o reprodukci z dobové publikace, jež vznikla v prostředí SdP. Statistické prameny, z nichž se zde vychází, jsou však většinou čs. úřední proveniencí. Dva dobové statistické přehledy týkající se výše nezaměstnanosti v převážně německých a v ostatních oblastech republiky obsahuje též počítačová aplikace „Edice VNPČP“.

⁷¹ K biografii Konrada Henleina viz BIMAN, Stanislav – MALÍŘ, Jaroslav: *Kariéra učitele tělocviků*. Ústí nad Labem 1983. Částečně biografické zaměření má též monografie GEBEL, Ralf: „*Heim ins Reich!*“.

Poměrně záhy však začala SHF projevovat vůči existenci ČSR přinejmenším kritický, pokud ne latentně negativistický vztah. Ten se pochopitelně nezrodil až v důsledku hospodářské krize. Okolnosti vzniku Československa, jejich hodnocení jako odepření práva na sebeurčení a potlačení březnových demonstrací v roce 1919 společně se staršími a hlouběji zafixovanými tradicemi německého „völkisch“ myšlení vytvářely podhoubí všeobecné nedůvěry vůči československému liberálně demokratickému státu. Tento trend se ve druhé polovině dvacátých let nijak zvlášť neprosazoval na úrovni celostátní politiky, ale např. aktivity německých spolků od Kulturverbandu až po Turnverband jím byly výrazně poznamenány. Němci žijící v českých zemích vnímali svoji pozici jako defenzivní a řada z nich pociťovala potřebu formulace společné identity na bázi „sudetoněmectví“.⁷² Tento zvláštní konglomerát nacionálních, autonomistických, ale i antidemokratických ambicí,⁷³ se ovšem bez vážnější krize, která by ohrozila kvalitu života statisíců německých občanů, a bez politické opory v sousedním Německu nebo Rakousku nedařilo jednoznačně úspěšně přenést z roviny kolektivní mentality do politické sféry. Události první poloviny třicátých let však zapůsobily jako potřebný impulz, který těmto snahám (a v nich se obnažujícím frustracím) dal patřičnou sílu.

Aby se mohla stát jednoznačně politickým útvarem a vstoupit do volebního boje, byla SHF v dubnu 1935 přejmenována na Sudetoněmeckou stranu (Sudetendeutsche Partei – SdP),⁷⁴ která ve volbách přesvědčivě zvítězila. Získala více než 1,2 milionu hlasů (68 % všech německých hlasů), což znamenalo 44 poslaneckých mandátů a 23 senátorských křesel. Německá sociální demokracie obdržela pouze 11, agrárníci 5 a křesťanští sociálové 6 poslaneckých mandátů. SdP se stala vůbec nejsilnější politickou stranou ve státě.⁷⁵ Volební úspěch henleinovců měl pochopitelně značný vliv na politický vývoj v republice. Vedoucí garnitura SdP se rekrutovala z tzv. Kameradschaftsbundu (Heinz Rutha, Ernst Kundt, Walter Brand, Wilhelm Sebekowsky, Hans Neuwirth aj.), tj. z konzervativně nacionálního uskupení, které inklinovalo k fašizujícím představám o korporativně vůdcovském uspořádání společnosti a státu.⁷⁶ Není bez zajímavosti, že tento směr ve straně kvalifikoval z hlediska říšskoněmeckých nacistů ještě v červnu 1934 německý velvyslanec v Praze jako „Říši nepřátelský“.⁷⁷ Radikálně nacionalistické kruhy, jež vzešly z DNSAP a plně se orientovaly na německý nacionální socialismus (Karl Hermann Frank

72 Pojem „sudetendeutsch“ (sudetoněmecký) se mezi německy hovořícími obyvateli českých zemí postupně prosadil teprve po vzniku Československa, ačkoliv byl některými autory a publicisty zaveden do politické debaty již do přelomu 19. a 20. století. Viz dosud nejobsáhlejší, avšak kritické pojednání k tomuto „politickému bojovému pojmu“ (Kampfbegriff) v práci WEGER, Tobias: „Volkstumskampf“ ohne Ende? *Sudetendeutsche Organisationen 1945–1955*. Frankfurt a.M. aj 2008, s. 30–51.

73 Více k tomu viz RÁDL, Emanuel: *Zur politischen Ideologie der Sudetendeutschen*. Praha 1935.

74 K vývoji SHF/SdP viz souhrnně např. MALÍŘ, Jiří – MAREK Pavel (ed.): *Politické strany*. I. díl, s. 893–912; SMELSER, Ronald M.: At the Limits of a Mass Movement: The Case of the Sudeten German Party 1933–1938. In: *Bohemia*, roč. 17 (1976), s. 240–266; TÝŽ: Die Henleinpartei: Eine Deutung. In: BOSL, Karl (ed.): *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München 1979, s. 187–201. K vnitřní struktuře, jednotlivým proudům a vývoji Sudetoněmecké fronty a následně strany viz nejnověji též BERAN, Ladislav Josef: *Odepřená integrace: Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918–1938*. Praha 2009.

75 Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (českoslovenští agrárníci) si zajistila rozhodující pozici v parlamentě pouze volební matematikou, a to převahou jediného mandátu. – K volebnímu úspěchu SdP a KSČ v jednotlivých okresech českých zemí v roce 1935 srv. také dobovou grafiku, která je obsažena v rubrice „Statistické přehledy“ v počítačové aplikaci „Edice VNPČP“.

76 Srv. např. HOENSCH, Jörg K.: Der Kameradschaftsbund, Konrad Henlein und die Anfänge der Sudetendeutschen Heimatfront. In: MÜHLE, Eduard (ed.): *Mentalitäten – Nationen – Spannungsfelder: Studien zu Mittel- und Osteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*. Beiträge eines Kolloquiums zum 65. Geburtstag von Hans Lemberg. Marburg 2001, s. 101–136.

77 DOLEZEL, Stephan: Tschechen und Deutsche 1918–1938. In: KAISER, Friedhelm Berthold (ed.): *Deutsche im europäischen Osten: Verständnis und Missverständnis*. Köln – Wien 1976, s. 72–92.

aj.), získaly v SdP po vnitrostranické krizi v letech 1936/1937 za podpory z Říše významné postavení, což Konrad Henlein nejen akceptoval, ale záhy se tomu zcela přizpůsobil, přestože se na veřejnosti dále snažil ve vztahu k ČSR vystupovat takticky. Jedním z faktorů, jenž ovlivnil bezpříkladně rychlý vzestup hnutí a posléze strany Konrada Henleina, byla nepochybně skutečnost, že jeho příznivci vytvářeli a využívali různé paralelní, národně „samospřávné“, na státu nezávislé struktury. Mnohé z nich zprvu fakticky

Obr. 20/ Počty účastníků veřejných manifestací SdP do podzimu 1938 stále narůstaly. Prvomájové oslavy SdP v Opavě, 1936.

pomáhaly obcím a lidem vyrovnávat se především s některými sociálními problémy, což přinášelo efekty i z propagandistického hlediska, zároveň se však postupně staly nástrojem politických aktérů sledujících v konečném důsledku záměr vymanit německou menšinu z údajného „českého útlatku“, a to buď formou teritoriální autonomie, nebo úplným odtržením převážně Němci osídlených oblastí od republiky.

Tradiční český pohled na Sudetoněmeckou stranu ji vzhledem k daným historickým podmínkám obvykle ne zcela adekvátně hodnotí již od jejího vzniku především jako rozvracečskou „pátou kolonu“. Zdůrazňuje se přitom její vzrůstající spolupráce s říšskoněmeckými nacionálními socialisty, rychle postupující fašizace a směřování k rozbití Československa s tím, že tuto politiku sdílelo nakonec (soudě alespoň podle výsledků posledních voleb do obecních zastupitelstev před Mnichovem) 80 až 90 % českých Němců.⁷⁸ Skutečnost je ovšem poněkud složitější. SdP představovala, což bylo zřejmé hlavně v počátcích její existence, sociálně i názorově členitější celek sjednocující nejrůznější vrstvy německého obyvatelstva českých zemí: od lokálních venkovských patriotů, přes maloměstskou liberálně-konzervativní buržoazii, konzervativní intelektuály spannovského ražení⁷⁹ až po fašistické a pronacistické síly. Prosazení jednotného politického programu pokoušejícího se v duchu společné „národní ideologie“ sloučit různorodé zájmy nebylo nijak jednoduchou záležitostí. Ani v souvislosti s triumfem SdP v parlamentních volbách v roce 1935 není na místě přímočaré, zjednodušující tvrzení, že se drtivá většina Němců z českých zemí již ztotožňovala s vyloženě nacionálně socialistickými postoji.⁸⁰ Stejně

78 Srovnej např. LUŽA, Radomír: *The Transfer of The Sudeten Germans: A Study of Czech-German Relations 1933–1962*. New York 1964; NOVÁK, Otto: *Henleinovci proti Československu: Z historie sudetoněmeckého fašismu v letech 1933–1938*. Praha 1987; KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě 1918–1938*. Praha 1993 a další. – K interpretaci výsledků komunálních voleb v května/června 1938 srv. pozn. č. 116.

79 Rakouský filozof, ekonom a sociolog Othmar Spann byl stoupencem skeptického postoje k moderní demokracii liberálního typu a formuloval zásady autoritativního uspořádání státu a lidského společenství. Významná skupina sudetoněmeckých intelektuálů a politiků se na přelomu dvacátých a třicátých let inspirovala zejména jeho učením o národním společenství jakožto duchovní pospolitosti. Tyto myšlenky stály u zrodu Svazu kamarádství (Kameradschaftsbund), který v českých zemích v roce 1928 založil přímý žák O. Spanna Walter Heinrich a který posléze představoval vlivnou názorovou platformu v rámci SHF/SdP.

80 SCHMUTZER, Reinhard: *Der Wahlsieg der Sudetendeutschen Partei: Die Legende von der faschistischen Bekenntniswahl*. In: *Zeitschrift für Ostforschung*, roč. 41 (1992), s. 345–385.

neoprávněně by bylo předpokládat, že by se tehdy vyslovila pro odtržení od ČSR. Otázka, zda by takový požadavek, pokud by byl stranickým vedením otevřeně vysloven (a to nebyl), našel podporu u většiny voličů SdP, zůstává otevřená.

Jako podstatný se jeví fakt, že v případě Sudetoněmecké strany šlo o významnou politickou sílu v českých zemích, která měla ambici skutečně reprezentovat vlastní národní společenství (navíc v postavení minority) jako celek, bez rozdílu tříd, stavů a parciálních zájmů. Své stoupence tedy na rozdíl od sociálních demokratů, křesťanských demokratů nebo agrárníků nelá-

Obr. 21/ Prvomájové defilé členů SdP. Cheb, Tržní náměstí, období let 1935–1938.

kala konkrétně vyprofilovaným programem, a to ani „fašistickým“. Její argumentace byla, jak to výstižně charakterizovala Milena Jesenská, jednoduchá: „Jsi Němec, nebo jsi jen osoba mluvící německy? Nepřihlásíš-li se k SdP, vyřazuješ se dobrovolně z německého národa! Tedy ano, nebo ne?“⁸¹ Právě tímto přístupem Sudetoněmecká strana připravovala a realizovala „kvalitativní“ skok v procesu postupného rozkladu multietnické společnosti českých zemí. Nešlo již jen o to, že se jednotlivé etnické skupiny politicky (až na komunisty) organizují samostatně; etnicita se stala výhradním a postačujícím vodítkem a nástrojem politického působení, což mělo neblahé důsledky.

Německá pospolitost v českých zemích procházela od nástupu nacionálních socialistů k moci v sousedním Německu hlubokou a rychlou proměnou. Nikoli druhořadým faktorem ovlivňujícím její provázanost s vývojem v Říši byla nepochybně také poměrně málo aktivní a ofenzivní československá informační a propagandistická politika. Odpovědní činitelé vlastně až do roku 1938 nepovažovali za potřebné ani financovat celodenní rozhlasové vysílání v německém jazyce. Informace tak čeští Němci získávali především z říšskoněmeckého rozhlasového

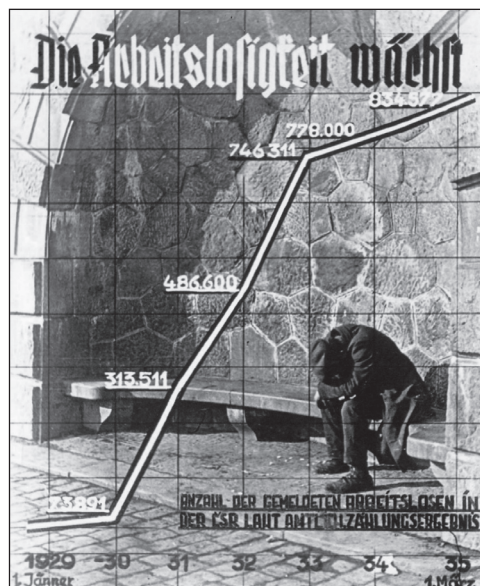
vysílání, jež vzhledem k obsahovému zaměření po roce 1933 ve značné míře přispívalo k jejich radikalizaci.⁸² Pod vlivem každodenní propagandy z Říše, zejména pokud šlo o zprávy vyzdvihující její ekonomický vzestup, rychlé zdoání masové nezaměstnanosti, růst mezinárodní prestiže a vojenské síly, celou škálu lákavých sociálních výhod pro „prosté lidi“, uskutečňování ambiciózních stavebních (dálnice apod.) a jiných projektů, nemluvě již o nacionálně sebevědomé rétorice představitelů NSDAP, bylo velmi těžké bránit se iluzi, že nacionálněsocialistické hnutí přináší všem jen výhody. Určitou roli přitom sehrávaly i poznatky o údajném „německém zázraku“, s nimiž své okolí seznamovali ti sudetští Němci, kteří z různých důvodů v Říši kratší či delší dobu pobývali.

81 JESENSKÁ, Milena: *Nad naše síly*, s. 25.

82 K problematice německého vysílání Československého rozhlasu viz např. VAUGHAN, David: *Bitva o vlny: Rozhlas v mnichovské krizi*. Praha 2008 nebo KLÁŠTERKOVÁ, Lenka: *Role německy vysílajících stanic ve vývoji Sudet v letech 1923–1938*. In: *Dějiny a současnost*, roč 21, č. 2 (1999), s. 43–45.

Na druhé straně, kdo si zachoval smysl pro střízlivé, objektivní vidění a hodnocení dobového dění, mohl pochopitelně vnímat i velmi stinné stránky diktatury nastolené v sousední zemi. Československý tisk, německojazyčný nevyjímaje, přinášel o politických represích, instalaci koncentračních táborů nebo četných projevech xenofobie a rasismu v Německu poměrně hodně kritických zpráv. Důsledky hitlerovských perzekucí bylo možno stále častěji sledovat i přímo na československém území. Zejména Praha a Brno se totiž ve třicátých letech staly útočištěm mnoha antifašistů (komunistů, sociálních demokratů a dalších odpůrců nacismu) z Říše. Tuzemští němečtí sociální demokraté, na rozdíl od občanských stran, které byly již od poloviny třicátých let Henleinovým hnutím postupně stále více zatlačovány, si ještě udržovali relativně silné postavení také v některých pohraničních regionech republiky. Česká politika (zejména dominantní agráři) ovšem tyto ostrůvky ohrožované ze strany silící SdP jako své přirozené partnery dostatečně nedoceňovala. Po roce 1937 již byli sociální demokraté a další němečtí antifašisté v pohraničí vydáni takřka napospas Henleinovu hnutí, které postupně ovládlo nejen kulturní a ekonomickou, ale i sociální infrastrukturu převážně německým obyvatelstvem osídlených oblastí. Ani emigrantům z Říše ovšem československý stát nevycházal příliš vstříc; byli sice přijímáni a tolerováni, dostávalo se jim určité podpory (aktivní byly v tomto směru především různé nestátní organizace a sdružení), často však žili v existenční nejistotě, v ubytovnách pro imigranty, bez možnosti zaměstnání. Úřady přitom mnohdy až úzkostlivě dbaly na to, aby se trvaleji nezačlenili do lokálních společenství.⁸³

S tím, jak rostlo ohrožení republiky zvenčí, prokazovaly orgány státní správy leckdy patrnou tendenci k paušálnímu podezírání německého obyvatelstva ze státní nespolehlivosti. V roce 1936 byl schválen zákon o obraně státu, který se poprvé v československém zákonodárství zmiňoval o kategorii tzv. státně nespolehlivých osob.⁸⁴ V této normě se sice uvádělo, že „důvodem označení za osobu státně nespolehlivou nemůže být nikdy příslušnost k určitému jazyku, náboženství nebo rase“, ale v praxi se nezdálo, že některé úřední instance inklinují k svévolnému rozšiřování okruhu „státně nespolehlivých osob“ právě na základě národnostních kritérií. Zákon, který byl z důvodu zajištění obrany republiky nesporně potřebný, tak poskytl poněkud „pružným“ vymezením dané skupiny obyvatelstva určitý prostor pro jejich možnou diskvalifikaci, a to při ne zrovna odpovídajícím zabezpečení příslušných kontrolních mechanismů.⁸⁵ Pro následující léta, ale i pozdější vývoj, to určitě nebylo dobré znamení.

Obr. 22/ Propagační plakát SdP znázorňující prudký vzestup nezaměstnanosti v Československu mezi 1. lednem 1929 a 1. březnem 1935.

83 Více k tomu srv. ČAPKOVÁ, Kateřina – FRANKL, Michal: *Nejisté útočiště*.

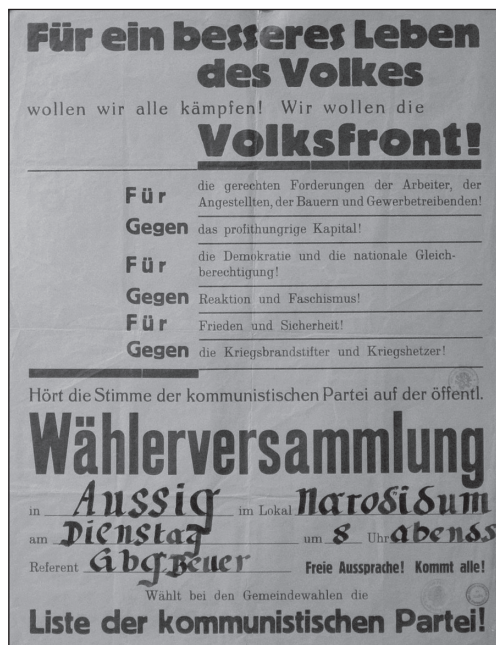
84 Zákon také zakotvoval existenci tzv. pohraničního pásma, jež zahrnovalo většinu území obývaného tehdy převážně Němci. Viz úvod č. II., kap. A2.

85 Interpretačně vyváženou charakteristiku zákona a způsobu jeho aplikace (s odkazy na další literaturu) podává např. PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 242–244.

* * *

Mraky na obzoru další existence republiky a mezi Němci z českých zemí sílící trend orientovat se podle nacionálněsocialistických vzorů motivovaly na sklonku roku 1936 nakonec i vedení KSČ k tomu, aby přehodnotilo své dosavadní představy o charakteru česko-německého poměru ve státě („pozdě, ale přece“, jak se zmiňuje jeden z pamětníků).⁸⁶ Komunisté se dosud přidržovali hesel o „sebeurčení národů až do odtržení“ a Československo označovali, stejně jako Rakousko-Uhersko, za „žalář národů“. V případě sudetě-německé národnostní skupiny to fakticky znamenalo podporu separatistických, komunisty ovšem „třídně“ a „internacionalisticky“ vykládaných a zdůvodňovaných snah. Změna postojů KSČ, k níž došlo v duchu Kominternou zformulovaných zásad taktiky tzv. jednotné a lidové fronty jak ve vztahu k obraně republiky, tak zčásti i k národnostní otázce, však v československém prostředí nepůsobila vzhledem k peripetiím dosavadní politické linie této strany zcela důvěryhodně a její iniciativa směřující k úpravě statutu německé minority nedosáhla žádoucího ohlasu.⁸⁷

Také tzv. mladoaktivistické hnutí v demokratických německých stranách, hledající možnost určitého dorozumění s vládou, nemělo za daných podmínek mezi sudetskými Němci větší šanci na úspěch. Příslušníci německé menšiny se stále očividněji soustřeďovali kolem SdP a jejích požadavků. Za pokusem o oživení aktivistické politiky z druhé poloviny dvacátých let stála nepochybně snaha znovu získat ztracené pozice mezi německými voliči, a to prostřednictvím kurzu, jenž měl specifické národní zájmy německé menšiny prezentovat a prosazovat výrazněji, než tomu bylo v minulých letech. Odmítala se přitom praxe dosavadní „drobečkové politiky“ stávající vůdčí garnitury aktivistických stran, jež situaci Němců v republice z pohledu jejich značné části příliš nezlepšovala. Dne 26. dubna 1936 vystoupili tři vesměs mladší reprezentanti sociální demokracie (Wenzel Jaksch), agráriků (Gustav Hacker) a křesťanských sociálů (Hans Schütz) na různých místech s obsahově prakticky totožnými projevy. Ve svých apelech na vládu požadovali mj., aby byli Němci přiměřeněji zastoupení ve státním aparátu.⁸⁸ V lednu následujícího roku, poté, když také někteří čelní političtí představitelé na české straně manifestovali ochotu dopracovat se k rozumným kompromisům,⁸⁹ předložily německé aktivistické strany po výzvě ministerského předsedy, Slováka

Obr. 23/ Plakát oznamující volební shromáždění KSČ v Ústí nad Labem, jaro 1938.

86 GRÜNWARD, Leopold: *Wandlung: Ein Altkommunist gibt zu Protokoll*. München 1980, s. 56.

87 K postojům KSČ srv. blíže KUHN, Heinrich: Die Stellung der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei zur Sudetendeutschen Frage. In: *Beiträge zum deutsch-tschechischen Verhältnis im 19. und 20. Jahrhundert*. München 1967, s. 157–175; RUPNIK, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha 2002, s. 116–120, 145.

88 K tehdejšími postojům W. Jaksche a H. Schütze viz OVS, s. 676–678, 681–684.

89 Např. ministr zahraničních věcí Kamil Krofta byl připraven uznat Němce za druhý státní národ. V této době byly diskutovány i možnosti přeměny republiky z národního na národnostní stát. Pravdou však zůstává, že v české veřejnosti a zejména v nacionálním

Milana Hodži, přesnější a ucelenější program. K jejich hlavním požadavkům patřilo zrovnoprávnění německých firem při zadávání státních zakázek, uplatnění opatření ve prospěch pohraničí, snížení tamní nezaměstnanosti a v neposlední řadě navýšení počtu státních zaměstnanců z řad národnostních minorit tak, aby odpovídal jejich podílu na počtu obyvatel ve státě. Vedle těchto v podstatě hospodářských otázek byly ještě zformulovány návrhy týkající se zabezpečení výuky všech dětí v jejich rodném jazyce, zlepšení sociální a zdravotní péče o mládež a podpory kulturních a osvětových zařízení. Překvapit nemohl ani námět na přepracování jednoho článku jazykových nařízení z roku 1926. Pokud však šlo o problematiku větší samostatnosti a svébytnosti národnostní skupiny, uvažovali reprezentanti státotvorných německých stran maximálně o aplikaci prvků určité kulturní autonomie, protože v případě vznesení požadavku na teritoriální autonomii se zřejmě obávali jeho zneužití henleinovci. Vcelku je možno zmíněné představy kvalifikovat jako umírněné a realizovatelné i za tehdejších podmínek. Jejich naplňování ale nejenže narazilo na odpor nemalé části českého politického spektra, ale vyžadovalo si rovněž delší čas, kterého již ovšem republika neměla nazbyt. Vláda sice učinila 18. února 1937 prohlášení, které vyjadřovalo povšechný souhlas s požadavky německých aktivistických stran, ale brzy se mělo ukázat, že tato ochota ke konsenzuálnímu, čistě vnitropolitickému řešení „sudetoněmecké otázky“ přišla také z české strany příliš pozdě.⁹⁰

Henleinovci mezitím prohlubovali své styky s nacistickým Německem⁹¹ a snažili se současně přenést problematiku životních podmínek Němců v Československu na mezinárodní fórum, o což se staral především sám Henlein při svých cestách do Velké Británie. Legislativní návrhy, které SdP předložila na jaře roku 1937, propagovaly mj. přísné oddělení národních celků v republice na základě sestavení tzv. národnostních katastrů, tedy seznamů příslušníků jednotlivých národnostních skupin, v nichž se měl každý občan po dosažení osmnácti let (fakticky s nemožností pozdějších změn) registrovat. Svobodná volba národnosti však měla být připuštěna pouze výjimečně, a to při „zcela dokončeném a prokazatelném odnárodnění“ od doby narození.⁹² Ve skutečnosti by zavedení národnostních katastrů, jež ostatně nebylo pro SdP nějakým samoučelným aktem, nýbrž předpokladem pro budoucí aplikaci dosti osobitého modelu personální autonomie, znamenalo pro konkrétního jedince pravý opak toho, co henleinovci

Obr. 24/ Společná manifestace německých a českých sociálních demokratů v Opavě k 1. máji 1937. Na balkónu transparent s nápisem „Freiheit“ (svoboda).

českém tisku byly takové návrhy přijímány spíše skepticky, ne-li vyloženě odmítavě. Viz PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 246–247.

90 Tamtéž, s. 247–249.

91 O vlivu říšskoněmeckých autorit na politiku SdP svědčí také jejich finanční podpora poskytovaná této straně. Viz k tomu studii KUČERA, Jaroslav: *Mezi Wilhelmstrasse a Thunovskou: Finanční podpora Německé říše Sudetoněmecké straně v letech 1935–1938*. In: *Český časopis historický*, roč. 95, č. 2 (1997), s. 387–410.

92 PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu*, s. 250.

jinak tolik zdůrazňovali, tj. využití práva na sebeurčení. Za touto koncepcí se vlastně skrývala stará tradice pocházející z druhé poloviny 19. století, jež zarputile obhajovala tu či onu „národní državu“ (v německém nacionálním prostředí ve znamení idejí a politiky „Blut und Boden“, tedy boje o krev a půdu), přičemž nacházela své opodstatnění v obavách z ohrožení vlastní pospolitosti ze strany národních kontrahentů. Je otázkou, nakolik Henleinovi muži návrh na personální autonomii, jímž SdP zřejmě chtěla reagovat na tzv. únorovou dohodu mezi vládou a aktivistickými německými stranami, opravdu mysleli vážně. Nejen podle názoru některých tehdejších českých expertů na mezinárodní ochranu menšin by byl totiž v praxi jen stěží realizovatelný.⁹³ Jenže v Evropě první poloviny 20. století měla ústřední myšlenka této koncepce – totiž rozřešení sporů mezi různými nositeli etnických identit na území jednoho a téhož státu pomocí jejich fyzického, resp. formálně právního oddělení (v přeneseném slova smyslu lze hovořit o snaze

„zabetonovat“ jednotlivé národnostní pozice) – mnoho příznivců, a to nikoli jen mezi reprezentanty a sympatizanty krajně nacionalistických či fašistických proudů, ale přinejmenším na sklonku první světové války a pak znovu od konce třicátých do poloviny čtyřicátých let i v etablovaných demokraciích západní Evropy a severní Ameriky.⁹⁴

Československá vláda si byla vědoma, že si i vzhledem ke stále silícímu tlaku přicházejícímu ze zahraničí (zejména z Velké Británie)⁹⁵ nemůže dovolit požadavky SdP jednoduše ignorovat.

Obr. 25/ Prvomájová manifestace německých sociálních demokratů v Poběžovicích v roce 1936.

Obr. 26/ Prvomájová manifestace SdP na stejném místě a téhož dne jako na předchozím obrázku. Výmluvný je rozdíl v počtu účastníků.

93 Srv. např. SOBOTA, Emil: *Národnostní autonomie v Československu?* Praha 1938; TÝŽ: *Zákonodárné návrhy Sudetoněmecké strany s hlediska demokracie.* Praha 1938.

94 Dalo by se říci, že tento myšlenkový koncept byl v Evropě do jisté míry opět revitalizován v devadesátých letech 20. století v souvislosti s událostmi v bývalé Jugoslávii, kdy vůči představě o efektivitě maximálně možného etnického oddělování nebyla imunní ani část mezinárodní veřejnosti.

95 K úloze Velké Británie v „sudetské krizi“ blíže DEJMEK, Jindřich: *Britská diplomacie, Československo a Sudetoněmecká strana.* In: *Moderní dějiny*, roč. 9 (2001), s. 161–236.

Proto začal premiér M. Hodža v září 1937 jednat přímo s K. Henleinem. Při těchto rozhovorech byly SdP nabídnuty určité ústupky, jako např. povolení uniformovaných stranických „ochranných“ organizací a uskutečnění komunálních voleb, které byly odsouvány z opodstatněné obavy, že by v jejich důsledku mohlo dojít k nacifikaci obecní samosprávy v pohraničí. Uvnitř vůdčí garnitury Sudetoněmecké strany však koncem roku došlo ke krizi, z níž tvrdí zastánci nacionálně socialistického programu podle říšského vzoru vyšli jako vítězové. Umírněnější činitelé v SdP, kteří dříve počítali s jakousi možností vyrovnání na půdě československého státu, se ocitli v izolaci. Také proto se napětí v československo-německých vztazích začalo stupňovat. Henleinovci se v této době již zcela přizpůsobili Hitlerovým expanzionistickým plánům a dříve tak halasně proklamované angažmá na zlepšení konkrétních životních podmínek „drobných lidí“ z řad německého obyvatelstva v ČSR ustoupilo stranou.

V často citovaném dopise Hitlerovi z 19. listopadu 1937 K. Henlein „vůdce“ nabádal, aby se chopil vlády nad Československem, a sliboval podporu sudetských Němců při rozbití republiky. Vyjádřil zde přímo své přání, aby bylo k Říši přičleněno nejen pohraničí, ale i celý prostor historických zemí.⁹⁶ Šlo nikoli pouze o rétorický, ale především meritorně politický posun, i když v této době Henlein ještě hledal podporu pro své plány na různých stranách: v první řadě přirozeně v Berlíně, ale též v Londýně a konec konců i Praze. Jak uvádí Mark Cornwall, „není důvod si myslet, že právě vztah SdP k nacistickému Německu byl jako jediný upřímný“.⁹⁷ Nicméně, ukázal se – z Henleinova hlediska – jako nejperspektivnější. Nějaký racionální, pro stát únosný kompromis s požadavky SdP na dalekosáhlou autonomii byl pro českou stranu již de facto nemožný, a to i přesto, že se v roce 1938 její politická reprezentace pokusila pod zcela mimořádným tlakem, zejména s ohledem na mezinárodní okolnosti, vyjít, posléze až v doslova krajní podobě, Henleinovi vstříc.⁹⁸

Ve chvíli, kdy se německy hovořící obyvatelstvo v Československu ve své naprosté většině sjednotilo kolem programu prosazovaného SdP, bylo „velkoněmecké“ řešení již na pořadu dne. Při snaze porozumět příčinám, proč k jeho podpoře a tedy i akceptaci přičlenění okrajových území státu k Říši došlo v řadách sudetských Němců v tak masovém měřítku, nelze kromě všeobecně známých ekonomických, sociálních aj. důvodů pominout ani následující skutečnost. Pro značnou část z nich totiž zřejmě, nepochybně i jako následek nedostatečně poučené reflexe a trestuhodného nedocenení skutečné povahy destruktivního režimu nastoleného v sousedství, nepředstavovaly vlastní ideologické obsahy a praktiky nacionálního socialismu prvořadou záležitost. V dané době sehrávalo snad i důležitější roli přesvědčení mnoha „našich“ Němců, že nacionálně socialistické Německo je nyní jako rodící se národní velmoc schopno naplnit jejich staré, již od druhé poloviny 19. století v různých variantách formulované (a po roce 1918 zmařené) ambice, jež měly svůj základ v obavách z dominance Čechů, tj. zajistit si své národní pozice oddělením území s německou převahou od zbytku českých zemí. Že budou Němci a Češi od sebe o necelých deset let později nakonec odděleni ještě zcela jiným způsobem, bylo na počátku roku 1938 sotva představitelné. Předpoklady tohoto rozchodu se však již tehdy začaly přinejmenším rýsovat.

⁹⁶ *Akten zur Deutschen Auswärtigen Politik 1918–1945* (dále jen: ADAP): *Serie D (1937–1945)*. Band II: Deutschland und die Tschechoslowakei (1937–1938). Baden-Baden 1950, dok. 23, s. 40–50. Henleinův dopis je rovněž publikován v edici OVS, s. 702–707.

⁹⁷ CORNWALL, Mark: The Henlein Movement in Czechoslovakia, 1933–1938. In: TÝŽ – EVANS, R.J.W. (ed.): *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe*, s. 123–142.

⁹⁸ Srv. následující **kap. B**.

Doporučená literatura:⁹⁹

- ANDERSON, Benedict R.: *Představy společnosti: Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha 2008.
- BERAN, Ladislav Josef: *Odepřená integrace: Systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918–1938*. Praha 2009.
- BIMAN, Stanislav – MALÍŘ, Jaroslav: *Kariéra učitele tělocviku*. Ústí nad Labem 1983.
- BOSL, Karl (ed.): *Die Erste Tschechoslowakische Republik als multinationaler Parteienstaat*. München 1979.
- BOYER, Christoph: *Nationale Kontrahenten oder Partner? Studien zu den Beziehungen zwischen Tschechen und Deutschen in der Wirtschaft der ČSR (1918–1938)*. München 1999.
- BOYER, Christoph – KUČERA, Jaroslav: Die Deutschen in Böhmen, die Sudetendeutsche Partei und der Nationalsozialismus. In: MÖLLER, Horst – WIRSCHING, Andreas – ZIEGLER, Walter (ed.): *Nationalsozialismus in der Region: Beiträge zur regionalen und lokalen Forschung und zum internationalen Vergleich*. München 1996, s. 273–285.
- BRÜGEL, Johann Wolfgang: *Češi a Němci 1918–1938*. Praha 2006.
- COHEN, Gary B.: *Němci v Praze 1861–1914*. Praha 2000.
- CORNWALL, Mark: The Struggle on the Czech-German Language Border, 1880–1940. In: *The English Historical Review*, roč. 59 (1994), s. 914–951.
- CORNWALL, Mark – EVANS, R.J.W (ed.): *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918–1948*. Oxford – New York 2007.
- ČAPKOVÁ, Kateřina: *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938*. Praha 2005.
- Československo 1918–1938: Osudy demokracie ve střední Evropě*. 2 svazky. Praha 1999.
- GALANDAUER, Jan: *Vznik Československé republiky 1918: Programy, projekty, perspektivy*. Praha 1988.
- GAWRECKÁ, Marie: *Němci ve Slezsku 1918–1938*. Opava 2002.
- HARNA, Josef – ŠEBEK, Jaroslav (ed.): *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918–1920*. Praha 2002.
- HOBSBAWM, Eric J.: *Národy a nacionalismus od roku 1780: Program, mýtus, realita*. Praha 2000.
- HOENSCH, Jörg K.: *Geschichte der Tschechoslowakei*. Stuttgart 1992, 3. rozšířené vydání.
- HOFFMANN, Roland J. – HARASKO, Alois (ed.): *Odsun: Die Vertreibung der Sudetendeutschen. Dokumentation zu Ursachen, Planung und Realisierung einer „ethnischen Säuberung“ in der Mitte Europas 1848/49–1945/46*. Band 1: Vom Völkerfrühling und Völkerzwist 1848/49 bis zum Münchener Abkommen 1938 und zur Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ 1939 = *Vyhnání sudetských Němců. Dokumentace o příčinách, plánování a realizaci „etnické čistky“ ve střední Evropě 1848/49–1945/46*. Svazek 1: Od probuzení národů a národnostních hádek 1848/49 k Mnichovské dohodě 1938 a zřízení „Protektorátu Čechy a Morava“ 1939. München 2000.
- HROCH, Miroslav: *Die Vorkämpfer der Nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas: Eine vergleichende Analyse zur gesellschaftlichen Schichtung der patriotischen Gruppen*. Praha 1968.
- HROCH, Miroslav: *Na prahu národní existence: Touha a skutečnost*. Praha 1999.
- HROCH, Miroslav (ed.): *Pohledy na národ a nacionalismus: Čítanka textů*. Praha 2003.
- HROCH, Miroslav: *V národním zájmu: Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha 1996.

99 Některá zde uvedená díla se vztahují též k následujícím kapitolám.

JAWORSKI, Rudolf: *Na stráži německví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích Výmarské republiky a ČSR*. Praha 2004.

JESENSKÁ, Milena: *Nad naše síly: Češi, Židé a Němci 1937–1939*. Praha 1997.

JUDSON, Pieter M.: *Guardians of the Nation: Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria*. Cambridge/Mass. 2006.

JUDSON, Pieter M. – ROZENBLIT, Marsha L. (ed.): *Constructing Nationalities in East Central Europe*. New York 2005.

KÁRNÍK, Zdeněk: *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl první: *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha 2000; Díl druhý: *Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930–1935)*. Praha 2002; Díl třetí: *O přežití a o život (1936–1938)*. Praha 2003.

KING, Jeremy: *Budweisers into Czechs and Germans: A Local History of Bohemian Politics 1848–1948*. Princeton 2002.

KLIMEK, Antonín: *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek XIII.: 1918–1929. Praha – Litomyšl 2000; Svazek XIV.: 1929–1938. Praha – Litomyšl 2002.

KOŘALKA, Jiří: *Češi v habsburské říši a v Evropě 1815–1914: Sociálněhistorické souvislosti vytváření novodobého národa a národnostní otázky v českých zemích*. Praha 1996.

KOVÁČ, Dušan – HOENSCH, Jörg K. (ed.): *Ztroskotání spolužití: Češi, Němci a Slovinci v první republice 1918–1939*. Praha 1993.

KRÁL, Václav (ed.): *Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933–1947: Dokumentensammlung*. Praha 1964.

KŘEN, Jan: *Dvě století střední Evropy*. Praha 2005.

KŘEN, Jan: *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780–1918*. Toronto 1989 (2. vydání: Praha 1990).

KUČERA, Jaroslav: *Češi a Němci v Československu 1918–1946 (Zamyšlení nad jejich soužitím a jeho koncem)*. In: *Slovanské historické studie*, roč. 14 (1993), s. 124–147.

KUČERA, Jaroslav: *Minderheit im Nationalstaat: Die Sprachenfrage in den tschechisch-deutschen Beziehungen 1918–1938*. München 1999.

KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v československém státě 1918–1938*. Praha 1993.

KVAČEK, Robert: *První světová válka a česká otázka*. Praha 2003.

LEMBERG, Hans (ed.): *Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen (1918–1939): Stärke und Schwäche der neuen Staaten, nationale Minderheiten*. Marburg 1997.

LEONCINI, Francesco: *Die Sudetenfrage in der europäischen Politik: Von den Anfängen bis 1938*. Essen 1988.

MACHAČOVÁ, Jana – MATĚJČEK, Jiří: *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–38*. Opava 1999.

NĚMEC, Mirek: *Erziehung zum Staatsbürger? Deutsche Sekundarschulen in der Tschechoslowakei 1918–1938*. Essen 2010.

PETRÁŠ, René: *Menšiny v meziválečném Československu: Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha 2009.

RÁDL, Emanuel: *Zur politischen Ideologie der Sudetendeutschen*. Praha 1935.

RÁDL, Emanuel: *Válka Čechů s Němci*. Praha 1928 (2. vydání: Praha 1993).

RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slovinci ve 20. století: Česko-slovenské vztahy 1914–1945*. Bratislava 1997.

SANDER, Rudolf: *Sudetští Němci a ČSR v letech 1918–1938 ve světle archivních dokumentů*. In: *Sborník archivních prací*, roč. 57, č. 1 (2007), s. 157–236.

SCHULZE WESSEL, Martin (ed.): *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938: Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München 2004.

SEIBT, Ferdinand: *Německo a Češi: Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha 1996.

SMELSER, Ronald M.: *The Sudeten Problem 1933–1938: Volkstumspolitik and the Formation of Nazi Foreign Policy*. Middletown/Noc. 1975 [německojazyčné vydání: *Das Sudetenproblem und das Dritte Reich 1933–1938: Von der Volkstumspolitik zur Nationalsozialistischen Aussenpolitik*. München – Wien 1980].

ŠRÁMEK, Pavel: *Ve stínu Mnichova: Z historie československé armády 1932–1939*. Praha 2008.

TRAPL, Miloš a kol.: *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy 2003.

URBAN, Otto: *Česká společnost 1848–1918*. Praha 1982.

WISKEMANN, Elizabeth: *Czechs and Germans: A Study of the Struggle in the Historic Provinces of Bohemia and Moravia*. Oxford – London – New York – Toronto 1938 (2. vydání New York 1962).

ZÜCKERT, Martin: *Zwischen Nationsidee und staatlicher Realität: Die tschechoslowakische Armee und ihre Nationalitätenpolitik 1918–1938*. München 2006.

B. Československo v krizovém roce 1938

B1. Sílicí tlak uvnitř i zvenčí

Ve druhé polovině třicátých let se Československo dostávalo do hluboké vnitropolitické krize způsobené rostoucím národnostním napětím v zemi. Nejvážněji se jevil problém radikalizující se německé komunity v českém pohraničí, kterou v této době již převážně ovládala a manipulovala Sudetoněmecká strana pod vedením Konrada Henleina. Neklid však bylo možné zaznamenat také v řadách polské menšiny, na jejíž příslušníky silně působily mocenské ambice sousedního Polska, ztělesňované politikou ministra zahraničí Józefa Becka, zejména pokud šlo o území Těšínska.¹⁰⁰ Teritoriální uspořádání, které bylo po první světové válce ve střední Evropě nastoleno, se stalo trnem v oku také mnohým příslušníkům maďarského etnika žijícím na jižním Slovensku a Podkarpatské Rusi, jejichž postoje ovlivňovaly revizionistické tendence horthyovského Maďarska, usilujícího o změnu trianonských hranic a obnovení velkého maďarského státu.¹⁰¹

Napětí ovšem rostlo také na Slovensku, kde velká část tamního obyvatelstva usilovala o emancipaci a celkové zlepšení své národní a sociální situace. Hlavním politickým reprezentantem těchto snah se stala Hlinkova slovenská ľudová strana (HSL'S).¹⁰² Separatistické ten-

¹⁰⁰ Viz např. VALENTA, Jaroslav: Cesta k Mnichovu a k válce. In: *Češi a Poláci v minulosti II*. Praha 1967, s. 581–619; DEJMEK, Jindřich: Ministr Józef Beck a jeho zahraniční politika v pohledu československých diplomatů 1932–1939. (Příspěvek k dějinám československo-polských diplomatických vztahů). In: *Slovenské historické studie*, roč. 23 (1997), s. 105–143.

¹⁰¹ Viz např. ZELENÁK, Peter: Autonomía a maďarská otázka na Slovensku v 20. a 30. letech. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 6 (1993/1994), s. 737–746; HOENSCH, Jörg K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei*. Tübingen 1967; WOJATSEK, Charles: *From Trianon to the First Vienna Arbitral Award: The Hungarian Minority in the First Czechoslovak Republic 1918–1938*. Montreal 1981; BYSTRICKÝ, Valerián: Slovensko a Mnichov. In: NĚMEČEK, Jan (ed.): *Mnichovská dohoda: Cesta k destrukci demokracie v Evropě = Munich agreement: The Way to Destruction of Democracy in Europe*. Praha 2004, s. 164–191.

¹⁰² Strana byla (již v roce 1925) pojmenována po svém zakladateli, knězi Andreji Hlinkovi, který zemřel uprostřed rychle se vyvíjejících událostí v srpnu 1938. – Míra oslabení, které pro československý stát znamenaly sílicí emancipační snahy nemalé a snad i převážné části slovenské společnosti, se vzhledem k přílišnému soustředění na „sudetskou krizi“ v roce 1938 leckdy podceňuje. „Slovenský faktor“ byl nepochybně druhým hlavním důvodem, proč ČSR procházela v dvacátém roce své existence vážnou vnitřní destabilizací. – Pokud jde o dobové slovenské realie, omezuje se náš výklad pouze na některá základní fakta. Blíže viz např. RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století*, s. 141–171; KOVÁČ, Dušan: *Dějiny Slovenska*. Praha 1998, s. 204–216; HOENSCH, Jörg K.: *Die Slowakei und Hitlers Ostpolitik: Hlinkas Slowakische Volkspartei zwischen Autonomie und Separation 1938/39*. Köln –